

ECOURI ALE LUPTEI DE CLASĂ LA ISTROS ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL III-LEA ȘI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL II-LEA Î.E.N.

DE

IORGU STOIAN

După cum se știe, cercetările, în primul rând arheologice, cu privire la colonia milesiană dela Istros, au o vechime destul de mare, iar materialul documentar recoltat este încă de mult suficient de bogat și de variat. Cu toate acestea, istoriografia burgheză, românească și străină, n'a reușit, chiar când a avut pretenția¹, să ne dea o imagine coerentă și de ansamblu a vieții din această așezare, ci, cel mult, unele aspecte mai mult sau mai puțin importante, dar nu mai puțin izolate și într'un anumit sens minore². Însă problemele de bază ale oricărei cercetări istorice cu adevărat științifice, care, în ultimă analiză, se reduc la «cercetarea relațiilor de producție... în procesul lor de naștere, dezvoltare și decădere»³ și la corolarul lor — lupta de clasă, «adevăratul motor

¹ V. Pârvan, *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube (d'après les dernières découvertes archéologiques)*, «Bull. Sect. hist. Acad. Roum.», 1923, v. X, p. 24.

² A se vedea, în afară de lucrarea menționată mai sus: Kleinsorge, *De civitatium Graecarum in Ponti Euxini ora occidentali sitarum rebus*, Halle, 1888; Pick-Regling, *Die antiken Münzen von Dacien u. Moesien*, Berlin, 1898 — 1910, v. I, p. 61 — 82; v. II, p. 588 și urm.; J. Weiss, *Die Dobrudscha im Altertum*, Sarajevo, 1911 — passim; V. Pârvan, *Raport provizoriu asupra primei campanii de săpături la Histria*, în «Anuarul Com. Mon. Ist.», 1914, p. 117 — 121; idem, *A doua campanie de săpături la Histria*, ibidem, p. 190 — 199; Cf. și «Archäologischer Anzeiger», Berlin, 1915, col. 250 — 270; idem, *Histria IV*, extras din Mem. Sect. Ist. Acad. Rom., 1916, seria II, t. XXXVIII, p. 535 și urm. și *Histria VII*, 1923, seria III, t. II, p. 1 și urm.; idem, *Memoriale 1923*, p. 9 și urm.; idem, «Dacia», *Civilizațiile străvechi din regiunile carpato-dunărene*, trad. Radu Vulpe, București, 1937, p. 77 și urm.; idem, «Dacia», 1925, v. II, p. 198 și urm.; idem, *Inceputurile vieții romane la gurile Dunării*, 1923, passim.; apoi: «Boabe de grâu», 1930, v. I, p. 575 și urm.; «REL», 1931, Nr. IX, p. 77 și urm. (cf. și p. 22 și urm.) și 1933, Nr. XI, p. 457 și urm. (cf. și p. 24 și urm.); «Dacia», 1933, III — IV, p. 378 și urm.; «Istros», I, 1934, fasc. I, p. 117 și urm.; «Mélanges Marouzeau», Paris, 1948, p. 319 și urm.; Radu Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 61 și urm.; etc., etc.

³ V. I. Lenin, Karl Marx, *O introducere în marxism*. (În Karl Marx, *Capitalul*, Ed. P.C.R., 1947, v. I, p. 20).

al istoriei »¹ — , abia dacă au fost atinse, ca să nu mai vorbim de tratarea lor idealistă, deci neștiințifică. Istoricii burghezi n'au văzut și nici nu puteau să vadă, din cauza neînțelegerii noțiunii de formație socio-economică și a intereselor de clasă pe care le apărau, că « toată istoria de până acum (cu excepția stărilor primitive) este istoria unor lupte de clasă, că aceste clase sociale, aflate în luptă, sunt totdeauna produse ale raporturilor de producție și de schimb, cu un cuvânt ale raporturilor economice din epoca respectivă; că deci, întotdeauna, structura economică a societății constituie fundamentul real, prin care urmează a se explica, în ultimă instanță, întreaga suprastructură a instituțiilor juridice și politice, ca și aceea a concepțiilor religioase, filosofice și de altă natură »².

De aceea, chiar cândl nu s'au așezat pe pozițiile simpliste ale « poporului » ca un tot omogen sau pe acelea ale « colaborării » dintre clasele exploatate și cele exploatatoare, istoricii burghezi, care s'au ocupat de așezarea dela Istros, au căutat, cât au putut, să mascheze, sau, cel puțin, să minimalizeze problema luptei de clasă și a manifestărilor ei. În felul acesta, chiar când nu o mărturisesc direct — ca unii istorici străini, un Pöhlmann de pildă³ — istoricii burghezi din țara noastră se situau de fapt, pe pozițiile cunoscutei teorii reacționare, potrivit căreia luptele de clasă sunt o « stare bolnăvicioasă », « o stare anormală, deci trecătoare » sau, pur și simplu, « o cauză de decădere », și nu ceea ce sunt în realitate, adevărata cauză a progresului social și « cheia pentru înțelegerea întregii istorii »⁴. Așa se explică locul, cu totul minor, pe care îl ocupă, în istoriografia burgheză, problema claselor sociale și a luptei de clasă la Istros, ca, de altfel, în orice așezare omenească de pe teritoriul R.P.R. Sărăcia izvoarelor, în acest domeniu, în mare parte reală, dar și ușor de înțeles, este o scuză cel puțin relativă, deoarece ea nu este mai mare decât în multe alte probleme, care'au găsit, totuși, o cum totul altă preocupare din partea istoricilor noștri burghezi.

O cotitură importantă a avut loc și în această privință în urma eliberării patriei noastre de către glorioasa Armată Sovietică. Prin aceasta a devenit posibilă nu numai doborârea regimului burghez-moșieresc din țara noastră și preluarea puterii de către clasa muncitoare, care, în alianță cu țărâimea muncitoare, construște în momentul de față bazele socialismului, ci și o schimbare radicală pe plan ideologic, deci și în domeniul științei istorice. Insușindu-și tot mai mult teoria marxist-leninistă și folosind din plin rezultatele obținute de istoriografia sovietică, istoricii noștri luptă cu succes sporit împotriva denaturărilor burgheze ale istoriei României, căutând în același timp, pe baza

¹ V. I. Lenin, Opere, ed. rusă, v. 11, p. 51.

² Fr. Engels, Domnul Eugen Dühring revoluționează știința (Anti-Dühring), Ed. P.C.R., 1946, p. 65; Cf. și Manifestul Partidului Comunist, în Karl Marx, Scrieri alese, Ed. P.C.R., 1945, v. I, p. 235 — 236, 250, 260; Fr. Engels, Prefață la ediția din 1883 a Manifestului Partidului Comunist, ibidem, p. 227 — 228; Fr. Engels, Despre materialismul istoric, ibidem, p. 479, etc., etc.

³ R. Pöhlmann, Geschichte der sozialen Frage und des Sozialismus in der antiken Welt, München, 1925, ed. III, de Fr. Oertel, 2 vol. Lucrare foarte erudită, dar profund reacționară. De aceea trebuie folosită cu multă precauție, atât din cauza trunchierii izvoarelor, dar mai ales din cauza interpretării tendențioase a lor, izvorită din ura împotriva socialismului modern, pe care îl atacă, la tot pasul, fie direct, fie sub forma pretinsului socialism antic (a se vedea G. Mathieu, « Revue de Philologie », 1912, v. XXXVI, p. 315 și urm. și, mai ales, V. S. Serghiev, Istoria Greciei Antice, București, 1950, p. 42).

⁴ V. I. Lenin, Karl Marx, loc. cit., p. 19; Cf. și Karl Marx, Mizeria filosofiei, Răspuns la « Filosofia mizeriei » a d-lui Proudhon, Ed. P.C.R., 1947, p. 56.

unei interpretări juste a materialului existent sau nou, să prezinte o istorie cu adevărat științifică a patriei noastre. « Semnalul acestei orientări a fost dat — după cum subliniază învățatul sovietic I. Zviaghin¹ — de apariția « Istoriei României », de sub redacția academicianului M. Roller, care se deosebește în mod principial de toate lucrările anterioare de istorie a României... Intreaga lucrare este străbătută ca de un fir roșu de analiza amănunțită a schimbărilor și a dezvoltării forțelor de producție ca factor hotărâtor în schimbarea modului de producție și în determinarea întregului proces al dezvoltării istorice ». De asemenea, în această lucrare — spune în continuare savantul sovietic amintit — « pentru prima oară în istoriografia română se pune problema luptei de clasă, ca forță motrice a istoriei ».

Așa cum subliniam mai sus, un ajutor neprețuit a fost dat în această orientare nouă de rezultatele la care a ajuns știința istorică sovietică, de multe ori direct, prin valoroase lucrări privind chiar istoria patriei noastre. Aceste contribuții sunt prea cunoscute, pentru a insista asupra lor. Vom aminti totuși, pentru că se referă tocmai la problema care ne interesează aici, studiul atât de dens al savantei T. V. Blavatskaia, « Orașele vestpontice în secolele VII — I î.e.n., publicat la Moscova în 1952², la care putem adăuga, ca fiind, în fapt, fecundată tot de istoriografia sovietică, lucrarea ceva mai veche a savantului bulgar Hr. M. Danov, « Țărml apusean al Mării Negre în antichitate »³.

Așa cum era de așteptat, noua orientare a istoriografiei noastre s'a făcut simțită și în studiile privitoare la Istros, fie că este vorba de orientarea săpăturilor sau de publicarea rezultatelor obținute, fie de tratarea unor probleme speciale, pe baza informațiilor mai vechi sau mai noi. Este cazul — ca să dăm un singur exemplu, în legătură cu problema care ne preocupă — comunicării prof. Em. Condurachi, « Frământări politice și sociale la Istros în preajma anului 400 î.e.n.⁴.

În lumina aceleiași orientări, adică pe baza concepției marxist-leniniste și a rezultatelor istoriografiei sovietice, înțelegem a încerca și noi să înfățișăm unele ecouri ale luptei de clasă la Istros, însă într'o altă epocă, adică în a doua jumătate a secolului al III-lea și în prima jumătate a secolului al II-lea î.e.n. Ne vom folosi, în acest scop, în primul rând, de documentele epigrafice locale contemporane, pe care le vom corobora, se înțelege atunci când va fi cazul, și cu alte informații locale, dar și din restul lumii grecești.

Să vedem deci, mai întâi, documentele de bază, din păcate, nu prea numeroase.

Cel mai vechi, din punct de vedere al descoperirii, este un decret onorific, din nefericire, extrem de mutilat, descoperit, la Istros, și publicat, cu un scurt

¹ I. Zviaghin, Prefață la « Istoria României », Moscova, trad. în « Studii », tomul IV, 1951, nr. 1, p. 90 și urm.; citatul nostru este la p. 94.

² Cf. și lucrarea mai veche (integrată de altfel în lucrarea pomenită), intitulată *Organizarea internă a orașelor vest-pontice în epoca autonomiei lor*, în « Vestnik Drevnei Istorii », 1949, Nr. 3, p. 36 — 45.

³ Sofia, 1947; cf. recenzie T. Zlatcovskaia, în « Vestnik Drevnei Istorii », 1950, Nr. 1, p. 162 — 166.

⁴ Bul. Științ. Acad. R.P.R., Seria C, v. I, 1949, Nr. 2, p. 177 și urm. (și extras aparte). A se vedea și rapoartele de săpături dela Histria, cum și studiile ce apar regulat, începând cu anul 1949, în revista « Studii și Cercetări de Istorie Veche »; în sfârșit, lucrările: Histria I, întocmită de colectivul săpăturilor (sub tipar) și D. M. Pippidi, Histria și Callatis în sec. III-II î. e. n., cu prilejul unei inscripții inedite (acest volum. p. 487 și urm.).

comentariu, de Vasile Pârvan¹. În el se cinstește un fruntaș al vieții publice istriene, rămas, din cauza stării de conservare a documentului, anonim. Trebuie să subliniem însă că, dacă Vasile Pârvan vede, pe bună dreptate, în acest document, pe care îl datează pe la sfârșitul secolului al III-lea î.e.n. « un document foarte rar² », interpretarea lui, extrem de sumară, nu corespunde, nici pe departe, acestei aprecieri, nici prin amploare, nici, mai ales, prin adâncime, care nu merge mai departe de suprastructura politică. Totul s'ar reduce adică la « luptele politice de partide și exilurile, așa de frecvente, ale oamenilor politici biruiți », în care « unul din acei moderați », care putea fi, se pare, prieten cu ambele partide în luptă, ... își ia asupra sa greaua sarcină a reconcilierii și întoarcerii celor plecați din patrie, ducându-se chiar el la dâșșii și avansându-le, din averea sa, banii trebuitori pentru repatriere »³. Despre interesele care stăteau la baza acestor lupte politice, despre clase și lupta de clasă, nu se scrie niciun cuvânt. Fără îndoială, așa cum subliniază Marx, « orice luptă de clasă este o luptă politică »⁴. Dar tocmai pentru aceasta, în orice luptă politică, trebuie să vedem, « lupta de interese între clasele sociale și fracțiunile de clasă existente, date de dezvoltarea economică, și să arătăm că diversele partide politice sunt expresia politică, mai mult sau mai puțin adecvată, a înșăși acestor clase și fracțiuni de clasă, reducând evenimintele politice la efectele unor cauze, în ultimă analiză, economice »⁵. În acest caz însă, nu mai poate fi, desigur, vorba nici de « generozități desinteresate », nici de « moderați idealști ».

Trebuie să recunoaștem, totuși, că Vasile Pârvan are meritul de a fi semnalat măcar — dacă nu ne înșelăm, pentru prima oară — existența unor frământări, fie și numai politice, la Istros. Acest fapt n'a fost însă, se vede, de natură a satisface exigențele « științifice » ale lui Ad. Wilhelm, care, odată cu unele rectificări și completări, mai mult sau mai puțin fericite, la lectura lui Pârvan, face și unele, de natură a modifica, cu totul, sensul documentului⁶. Potrivit cu această nouă lectură, propusă de savantul vienez, n'ar fi vorba, nici de « dificultăți politice » — πολιτικὰ περιστάσεις —, nici de adversari exilați și de revenirea lor ulterioară în patrie — ἀπαχθέντες εἰς ξένην τινὲς καὶ τοῦ ἀνακομίσασθαι —, cum admitea Pârvan, ci de cu totul altceva, și anume de cetățeni răpiți și duși în altă parte (de ex. — spune Wilhelm — în Heracleia) ca prizonieri și de sume plătitе pentru răscumpărarea lor — σώματα τέ τινα πολιτικὰ ἀρπαχθέντα καὶ ἀπαχθέντα εἰς [ε. γ. 'Ηράκλειαν]. . . ἀπὸ τῶν ἰδίων τότε λύτρον αὐτοῖς προέθρην.⁷

¹ Vasile Pârvan, *Istria* IV, p. 540 — 541, Nr. 2.

² Ibidem, p. 541.

³ Ibidem, p. 541.

⁴ Karl Marx, citat de V. I. Lenin, Karl Marx. O introducere în marxism (în Karl Marx. Capitalul, Ed. P.C.R., 1947, v. I, p. 20).

⁵ Fr. Engels, Introducere la: K. Marx, *Luptele de clasă în Franța, 1818 — 1850* (citat după Editions sociales, 1946, p. 8).

⁶ Ad. Wilhelm, în « Anzeiger der Wiener Akademie, Phil.-hist. Klasse », 1922, XV — XVIII, p. 24 și urm. = « SEG », I, p. 72 — 73, care acceptă în totul lectura lui Ad. Wilhelm.

⁷ Pentru o mai bună comparație, dăm cele două lecturi, în partea care ne interesează aici (r. 5 și urm.): *lectura Pârvan*: [γενομένων] τε τινῶν πολιτικῶν [περιστάσεων] καὶ ἀπαχθέντων [εἰ] [ε] [ξένην τινῶν, ἀποδ] ημῶς ἀπὸ τῶν [ιδίων οἰκων χρυσίον] αὐτοῖς προέθρην [κεν καὶ παρατίτος ἐγέ]νετο τοῦ ἀνακο[μίσασθαι τοὺς πολίτας] καὶ τὴν παρε[πιδημίαν] . . . *lectura Wilhelm* (după « SEG », loc. cit.): [σώματων] τέ τινων πολιτικῶν [ἀρπαχθέντων] καὶ ἀπαχθέντων εἰς [ε. γ. 'Ηράκλειαν ἀποδ]ημῶς ἀπὸ τῶν [ιδίων τότε λύτρον αὐτοῖς προέθρην] [κεν, καὶ αἰτίος ἐγέ]νετο τοῦ ἀνακο[μίσσθαι σύμπαντας] καὶ τὴν παρε[πιδημίαν] τοῦ τε [ε. γ. ἡμετέρου δήμου καὶ τοῦ δήμου ε. γ. 'Ηρακλειωτῶν κ. τ. λ.

Nu se poate — socotim — o mai bună ilustrare a tendinței, de care vorbeam mai sus, caracteristică, cu foarte rare excepții, istoriografiei burgheze, de a masca și minimaliza, cât mai mult cu putință, lupta de clasă, sub orice formă s'ar prezenta ea. Ținem totuși să subliniem că, și după lectura lui Wilhelm, Vasile Pârvan, și după el întreaga istoriografie românească au rămas la vechea lectură și interpretare ¹.

Lectura lui Pârvan este adoptată și de savantul bulgar, pomenit mai sus, Hr. Danov, în lucrarea citată. În interpretarea textului, el merge însă ceva mai departe, vorbind nu numai de conflicte politice, ci și de contradicții de clasă ². Cu regret trebuie să spunem însă că nici Hr. Danov nu se ocupă de cauzele adânci, social-economice, ale acestor conflicte și contradicții, ceea ce îl duce la apropierea mecanică între fenomene sociale aparent asemănătoare, dar cu o semnificație istorică cu totul deosebită. Numai așa ne putem explica afirmația sa că răzvrățiții dela Histria, din inscripția de care ne ocupăm, « au fost în genul răzvrățiților despre care ne informează Aristotel »³, referindu-se după cum s'a înțeles, la cunoscutul pasaj din « Politica » filosofului din Stagira ⁴, pe care îl analizează în altă parte a lucrării sale și asupra căruia vom avea ocazia, noi înșine, să revenim mai pe larg, în cursul acestei expunerii.

Al doilea document, tot epigrafic, care interesează direct problema noastră, este faimosul decret onorific în cinstea lui Agathocles al lui Antiphilos, a cărui necunoaștere directă constituie una din marile rușini ale științei istorice burgheze românești. Din fericire, cuprinsul său a fost pus însă la dispoziția cercetătorilor, grație unor ample dări de seamă și comentarii făcute de Radu Vulpe, în legătură cu acest prețios document, pe baza unei comunicări a descoperitorului său ⁵. Cităm din una din aceste dări de seamă, reproduasă, aproape identic, în « Histoire ancienne de la Dobroudja », a aceluiași autor: « Din decretul lui Agathocles, aflăm că, pe la sfârșitul secolului al III-lea . . . , Histria era zguduită de un război civil; că, profitând de această răzmeriță, barbarii au început să amenințe cetatea, care n'a scăpat decât mulțumită apărării organizate de Agathocles: că Histria ca și alte cetăți din Dobrogea, erau sub ascultarea unui rege indigen din stânga Dunării, numit *Rhemaxos*; că împotriva acestor cetăți a pornit o serie de expediții de pradă Zoltes, căpetenia Tracilor; că, într-una din aceste expediții, Zoltes a ocupat Bizone (Cavarna actuală); că Histria, în mai multe rânduri, a scăpat de atacurile lui Zoltes, grație devotamentului lui Agathocles, care, fie prin negocieri, fie prin cumpărare cu bani (odată a dat 600 monete de aur), fie prin întocmirea unei rezistențe armate, a reușit să întoarcă cetele căpeteniei trace din drumul Histriei; și, în sfârșit, că, pentru a scăpa definitiv de amenințările lui Zoltes, Histria a cerut ajutorul protectorului ei transdanubian *Rhemaxos*, la care a fost trimis pentru aceasta chiar Agathocles al lui Antiphilos »⁶.

¹ V. Pârvan, La pénétration, p. 8 cu nota 10; R. Vulpe, Histoire ancienne de la Dobroudja, p. 88; Emil Condurachi, Frământări . . . , p. 118.

² Hr. Danov, Tărîmul apusean al Mării Negre în antichitate, p. 55 — 56.

³ Ibidem, p. 57.

⁴ Aristotel, Politica, (ed. O. Immisch 1929), V (VIII), 5, 2.

⁵ « Analele Academiei », 1930/31, Desbateri, p. 77; cf. și « CRAI », 1933, p. 124.

⁶ Radu Vulpe, Histoire ancienne de la Dobroudja, București, 1938, p. 87 și urm., cu trimiterile din nota 4, dela p. 87; cf. și M. Rostovtzeff, Skythien und Bosphorus, 1932, v. I, p. 493, nota 1, care pune inscripția în legătură cu relațiile Grecilor dela Histria cu Scitii, nu cu Tracii. În ceea ce privește data inscripției, M. Rostovtzeff, The social a. economic history of the hellenistic world, Oxford, 1941, v. II, p. 764, (cf. și p. 765 și 1511, nota

Am ținut să dăm, cât mai pe larg, cuprinsul acestui document, extrem de important, pentru că, în cursul expunerii noastre, vom avea ocazia să ne referim destul de des la el, în legătură cu diferitele aspecte ale problemei ce ne reține atenția.

Ceea ce isbește, la prima vedere, în decretul nostru, este, desigur, puținul loc pe care-l ocupă descrierea dificultăților interne prin care trece cetatea, față de dificultățile externe. Nu știm, din lipsa textului original, dacă această constatare corespunde sau nu realității redată de inscripție. Este însă foarte probabil, dacă ținem seama de natura oficială a documentului și de interesul pe care l-au avut, întotdeauna, clasele dominante de a voala astfel de evenimente, deși, chiar și în asemenea cazuri, se găsesc uneori și unele detalii mai circumstanțiate¹. Acest fapt nu justifică însă, decât doar în sensul limitării burgheze, de care vorbeam la început, lipsa totală de preocupare și de înțelegere, în comunicarea amintită, pentru o problemă atât de importantă, ridicată fie și de o indicație atât de sumară și de vagă, dar rară, deci cu atât mai prețioasă. Pentru că, după cum înțelegem din darea de seamă, la care ne-am referit, comunicarea s'a ocupat exclusiv de lămurirea dificultăților externe prin care trecea Istros, în acea vreme, și de implicațiile și concluziile, pe care le comportă, ceea ce, desigur, este extrem de important, pentru cunoașterea istoriei cetății și a raporturilor ei cu populațiile băstinașe, mai mult sau mai puțin învecinate, dar nu ajută întru nimic la înțelegerea problemei capitale pentru orice așezare omenească, anume problema procesului său intern de dezvoltare, în epoca dată.

Pe aceeași linie de preocupări, se menține și Radu Vulpe, în comentariul din lucrarea sa « *Histoire ancienne de la Dobroudja* », cu adausul pozitiv, totuși, că pune pasajul, privitor la războiul civil, din decretul lui Agathocles, în legătură cu fragmentul de decret, privitor la exilați, de care ne-am ocupat mai sus². Cauzele acestor frământări sociale, în condițiile de dezvoltare ale *polis*-ului sclavagist grec dela Istros, în epoca respectivă, continuă însă să rămână absente și în interpretarea sa.

Dar însuși Hr. Danov, deși în cu totul alte condiții de cercetare, a căror influență pozitivă este totuși evidentă, în general, în lucrarea amintită, nu merge, de data aceasta, în comentariul său asupra documentului la care ne referim, mult mai departe decât istoriografia burgheză românească. Aceeași greutate pusă, în primul rând, pe evenimentele externe, aceeași redusă preocupare pentru procesul antagonist de dezvoltare internă, deși, așa cum am mai arătat, el nu este străin de modul de a concepe istoria al savantului bulgar³. Cu atât mai surprinzător ne apare deci comentariul, mai mult decât insuficient, privitor la partea din decret, care ne interesează, în mod special, aici, cu atât mai mult cu cât, nici formularea întrebunțată nu este, după părerea noastră, din cele mai fericite. « Orașul Histria — spune savantul bulgar — cinstește pe Agathocles al lui Antiphilos, pentru serviciile pe care el le-a făcut orașului său, într-o vreme în care acesta trăia o grea criză, provocată de luptele fratricide, despre care am mai vorbit. Folosindu-se de slăbiciunea internă a His-

32), o socotește ceva mai veche decât data cunoscutei inscripții în cinstea lui Aristagoras, pe care o plasează la sfârșitul sec. II î.e.n. (Cf., de același autor, « CAH », IX, p. 228).

¹ A se vedea mai departe, p. 696 și urm.

² R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, p. 88.

³ Hr. Danov, op. cit., p. 58 și urm.

triei, barbarii vecini etc., etc.¹. Atât despre o problemă atât de importantă ca lupta de clasă, ceea ce — trebuie să o spunem — este prea puțin din partea unui istoric marxist, care crede, de asemenea, că poate să vorbească, pur și simplu, de lupte fratricide și, încă și mai surprinzător, să socotească aceste lupte drept cauză a crizei.

Trecem, în sfârșit, la al treilea document și ultimul, până acum, de asemenea epigrafic, interesând direct problema noastră. Este vorba de o mare inscripție (peste 30 de rânduri), încă inedită, dar cunoscută de noi prin D. M. Pippidi, care s'a ocupat de editarea ei². Deși într-o destul de proastă stare de conservare, sensul general al acestei inscripții, cel puțin tot așa de importantă ca și aceea conținând decretul lui Agathocles, este destul de clar. Avem adică, și de data aceasta, tot un decret onorific, în care se cinstește un cetățean de vază din Istros — al cărui nume nu figurează în partea păstrată a inscripției — pentru serviciile sale excepționale, în împrejurări grele, atât interne cât și externe, pentru cetate. Pentru un moment însă vom reține numai că, printre greutățile prin care trece orașul în acea vreme, un loc important îl ocupă o serie de turburări sociale (ταραχαί), cu serioase repercusiuni asupra desfășurării « normale » a vieții cetății. Deci aproape ca în decretul lui Agathocles, cu care noul decret prezintă analogii isbitoare. Acest fapt nu trebuie să ne surprindă, dată fiind situația Istriei în epoca de care ne ocupăm, deoarece scrierea din noua inscripție, comparată cu scrierea dintr-o serie întreagă de alte documente epigrafice dela Istros sau de aiurea, nu ne poate duce mult prea târziu de anul 200 î.e.n., dată aproximativă, general admisă, a decretului lui Agathocles. În orice caz, pentru a ne păstra în limitele unei prudențe necesare, când este vorba de datare numai după caracterul scrierii întrebuințate, noua inscripție nu poate fi dintr-o epocă mai târzie decât prima jumătate a secolului al II-lea î.e.n., poate chiar mai aproape de începutul, decât de sfârșitul ei³. Este — trebuie să o subliniem încă odată — regretabil că nu avem la dispoziție textul însăși al inscripției lui Agathocles, pentru a stabili, mai exact, raportul dintre cele două decrete, atât de asemănătoare și, poate, în sens larg, contemporane.

Ar fi fost, fără îndoială, de dorit, și de data aceasta, să avem mai multe detalii, măcar asupra motivelor acestor turburări, dacă nu asupra desfășurării lor concrete. Ar fi însă să cerem — așa cum am mai subliniat — prea mult unor astfel de documente, deși, în cazul de față, care nu este, de altfel, izolat în lumea greacă, se pare că întrezărim măcar unele indicații în această privință. Ne referim la pasajele în care se vorbește de lipsuri (ἀχορηγσία), aprovizionare (σι[τ]ηρέσιον, σιτικά) sau de anumite sume de bani (câteva sute de χροσοῦ). Dar, asupra acestei chestiuni, vom mai reveni. Până atunci să ne mulțumim că ni s'a păstrat, fie și sub această formă vagă, o informație în plus asupra frământărilor social-politice de la Istros, în preajma anului 200 î.e.n.⁴.

¹ Hr. Danov, op. cit., p. 58.

² Histria I, Raport epigrafic, Nr. 4 (sub tipar.)

³ Argumentele susținute de D. M. Pippidi, în sprijinul unei datări mai târzii — sfârșitul sec. II sau începutul sec. I — nu ni se par convingătoare (loc. cit.).

⁴ La aceste documente, în care este, în mod sigur, vorba de frământări social-politice, tot atâtea manifestări ale luptei de clasă, am mai putea adăuga decretul în cinstea unui oarecare Ἡφαιστίων Μάρτιος Καλλιπαιανός, datat de editor (D. M. Pippidi, Histria I, Raport epigrafic, Nr. 2) între 225 — 150 î.e.n., în care nu este exclus ca prin ol τῆς πόλεως καιροί, să se înțeleagă tot anumite frământări sociale.

Cu această constatare, chiar precedată de unele considerații generale, ca cele de mai sus, n'am mers însă cu mult mai departe decât știința istorică burgheză, care, după cum am văzut, a trebuit, de voie sau de nevoie, să înregistreze, și ea, astfel de fenomene, chiar dacă nu le-a dat nici importanța cuvenită, nici, mai ales, interpretarea justă. Or, sarcina noii istoriografii românești tocmai aceasta este, ca, pe baza informațiilor de care dispune, să caute să arate, printr-o justă interpretare, adevărata natură și, mai cu seamă, cauza profundă a acestor frământări. Lucru, fără îndoială, nu tocmai ușor, totuși, nu imposibil, dacă ne vom referi la procesul general de dezvoltare a lumii grecești din acea vreme, fără a neglija, se înțelege, condițiile specifice, și, mai ales, dacă ne vom călăuzi, neîncetat, de învățătura marxist-leninistă despre societate și de luminosul exemplu al științei istorice sovietice.

Ocupându-se în cartea a V-a (VIII-a) a «Politicii» sale, de mișcările social-politice și de cauzele lor, Aristotel face o serie de observații, care merită a fi amintite aici, pentru că ele conțin, după părerea noastră, cu toată inconsecvența și limitarea lor, germeii, care, dezvoltați ulterior, au dus la adevărata concepție dialectică a oricărui proces istoric. Pornind dela constatarea că «revoltele nu se produc niciodată pentru motive neînsemnate, că deci oamenii se revoltă numai pentru motive serioase»¹, Aristotel reduce cauzele conflictelor și frământărilor politice — ἀρχαὶ... τῶν πολιτικῶν παραχῶν καὶ τῶν πρὸς ἀλλήλους στάσεων — la trei: «dispoziția morală a celor ce se răzvrătesc, scopul răzvrătirii și, în al treilea rând, împrejurările hotărâtoare, care aduc turburarea și neînțelegerea între cetățeni»². Mai departe, înainte de a trece la analiza felului cum aceste cauze s'au manifestat, în mod concret, în diferite cetăți grecești, filosoful din Stagira dă unele explicații teoretice complementare. Astfel, în ceea ce privește prima cauză, pe care o socotește «de căpetenie printre toate»³ adaugă: «Pretutindeni revoltele provin din cauza inegalității — διὰ τὸ ἀνίσον —, atunci când nu există nicio măsură pentru aceste inegalități, căci, în general, oamenii se revoltă pentru a obține egalitatea»⁴. A doua cauză este dezvoltată după cum urmează: «Scopul lor (al oamenilor) când se revoltă, este de a pune mâna pe averi și pe demnități, ori de a scăpa de întunec și de mizerie». În sfârșit, în ceea ce privește «cauzele și influențele particulare» — αἱ αἰτίαι καὶ ἀρχαὶ τῶν κινήσεων — Aristotel le reduce la șapte mai importante: goana după câștig (ζέριδος), goana după onoruri (τιμῆ), jignirea (ὕβρις), teama (φόβος), excesul de autoritate (ὑπεροχή), disprețul (καταφρόνησις), creșterea peste măsură (αὐξήσις ἢ παρὰ τὸ ἄλογον) a unor părți ale cetății⁵.

Lăsând la o parte — așa cum am spus — limitarea și inconsecvența concepției și a formulării, explicabile pentru epoca dată, nu se poate să nu subliniem, și de data aceasta, profunzimea analizei Stagiritului, sub care surprindem,

¹ Aristotel, *Politica* (ed. Immisch, 1929), V (VIII), 3, 1 (17 — 19): γίνονται μὲν οὖν αἱ στάσεις οὐ περὶ μικρῶν, ἀλλ' ἐκ μικρῶν; στασιάζουσι δὲ περὶ μεγάλων.

² Ibidem, V (VIII), 2, 1 (21 și urm.).

³ Ibidem, V (VIII), 2, 1.

⁴ Ibidem, V (VIII), 1, 6 (26 — 29): πανταχοῦ... διὰ τὸ ἀνίσον ἡ στάσις, οὐ μὴ τοῖς ἀνίσουσιν ὑπάρχει ἀνάλογον...; ὅπως γὰρ τὸ ἴσον ζητοῦντες στασιάζουσιν; cp. și II, 4, 7: στασιάζουσι... οἱ πολλοὶ διὰ τὸ περὶ τὰς κτήσεις ἀνίσον.

⁵ Ibidem, V (VIII), 2, 3. La aceste împrejurări particulare mai importante «se mai pot socoti, de asemenea, drept pricini de revoltă — spune Aristotel în continuare — intriga (ἐριθεία), neglijența (ἀληγορία), inferioritatea (μικρότης), în sfârșit deosebirea de origine (ἀνομιότης).

desigur în embrion, distincția pe care o face dialectica marxistă între cauza determinantă, cauze imediate și motive. Mai mult, în ceea ce privește cauza determinantă, Aristotel a văzut, de asemenea, în general, just, atunci când o socotește, în condițiile societății împărțită în clase, a fi inegalitatea, chiar dacă, în definirea ei, nu este consecvent, socotind-o când de natură materială, ca mai sus, când de natură morală, uneori cu exagerarea acestei din urmă laturi, ca în următorul pasaj: «cel mai puternic motiv de neînțelegere este virtutea de o parte și viciul de cealaltă parte; bogăția și sărăcia vin numai pe urmă, apoi, în sfârșit, multe alte cauze, mai mult ori mai puțin influente»¹.

Desigur, nu putem pretinde lui Aristotel să fi avut noțiunea de formație social-economică, descoperită și formulată abia de clasicii marxismului și deci să fi văzut că, dacă, într'adevăr, cauza contradicțiilor și conflictelor sociale o constituie inegalitatea social-economică, în concret această inegalitate nu se manifestă la fel în toate locurile și în toate epocile, ci este în funcție de orânduirea socială și de faza ei de dezvoltare, în anumite condiții date. Dar asupra acestei probleme vom mai reveni. Deocamdată, reținând observația Stagiritului, să vedem cum se prezentau lucrurile la Istros, din acest punct de vedere, în epoca de care ne ocupăm. Ne vom folosi, în acest scop, de dovezile, pe care le avem la dispoziție, încă de pe acum, cu privire la o tot mai accentuată diferențiere socială, în vechea colonie milesiană din Pontul Stâng.

Aceste dovezi ne sunt furnizate, în primul rând, de o serie de decrete sau inscripții onorifice, tocmai din această vreme, în care, ca și în alte cetăți grecești, se cinstesc diferiți binefăcători (εὐεργέται, φιλότιμοι) ai orașului Istros, ale căror «binefaceri» presupun o situație, cel puțin uneori, considerabilă. Desigur, nu este ușor întotdeauna, a determina, fie și aproximativ, această situație, fie din cauza stării de conservare a documentelor, fie din cauza formulării cu totul generale a «binefacerii»². Sunt însă și documente, în care, în afară sau în loc de formule generale, ca: «arătându-se plin de zel și de generozitate, a participat întotdeauna la vreo binefacere» — παρα[σ]χό[μενος ἑαυτὸν] ἐκτενῆ καὶ φιλότιμον [ἀεὶ τινῶν ἐγ]ένετο παρὰίτιος ἀγαθῶν)³ sau «fiind un om de ispravă» — ἀνὴρ ἀγ[αθὸς γενόμενος]⁴ — sau, în sfârșit, «pentru generozitatea și bunăvoința sa» — φιλο[τιμίας ἐνκεν καὶ εὐνοίας]⁵, găsim și informații mai circumstanțiate cu privire la natura și valoarea «binefacerii», deci și a stării materiale a «binefăcătorului». Este, de pildă, cazul cu însuși decretul, amintit mai sus, privitor la repatrierea exilaților politici, în care, după cum ne reamintim, este vorba, între altele, de anumite sume, avansate acestora, pentru a face față cheltuielilor de deplasare⁶. Fără a ni se indica la cât se ridicau aceste sume, este ușor de închipuit că ele trebuie să fi fost apreciabile, ceea ce evident, presupune o tot atât de apreciabilă bună stare materială din partea «binefăcătorului».

¹ Aristotel, op. cit., V (VIII), 2, 12 (15 — 16): μεγίστη μὲν οὖν ἴσως διάστασις ἀρετῆ καὶ μοχθηρίας, εἴτα πλοῦτος καὶ πένια καὶ, οὕτως δὴ ἑτέρα ἑτέρας μάλλον.

² «Dacia», II, 1925, p. 208, Nr. 10 (datat în a doua jumătate a sec. II î.e.n.); p. 210 — 211, nr. 12 (tot din sec. II î.e.n.); Histria VII, p. 9 — 13, Nr. 5 (sec. III î.e.n.); Histria IV, d. 13 — 14, Nr. 5 — «Ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος Καλλιᾶδην Καλλιᾶδου τὸν εὐεργέτην — (după editor, «de pe la sfârșitul sec. III sau începutul sec. II î.e.n.»).

³ Histria IV, p. 8 — 9, Nr. 2.

⁴ Histria VII, p. 6 și urm., Nr. 4.

⁵ Histria VII, p. 9 și urm., Nr. 5.

⁶ A se vedea mai sus, p. 684 și urm.

Sume tot atât de importante, dacă nu chiar mai mari, au fost desigur, necesare unui alt « binefăcător », de care se vorbește în alt decret ¹, de data aceasta pentru răscumpărarea prizonierilor, căzuți la dușman, cu ocazia unui război, asupra căruia nu este cazul a insista aici. Aceasta, ca să nu mai vorbim de « binefăcători », ca acela, despre care ne informează un alt decret ², « a fi contribuit, cu râvna și averea sa, înainte de toate, la strălucirea cultului zeilor — care se știe că cerea enorme jertfe, pentru prânzurile în comun, sărbătorile și jocurile, cu întreceri de tot felul »³. Date și mai concludente, pentru averea de care dispuneau unii membri ai oligarhiei istriote, ne sunt furnizate de o altă serie de decrete, în care nu mai este vorba de considerații vagi, ci de sume concrete donate de « binefăcătorii » orașului. Ne referim, în primul rând, la decretul deja menționat, în cinstea lui Agathocles al lui Antiphilos, care — după cum am văzut — a dat, într-o singură împrejurare, din averea sa, suma de 600 χρυσοῦ, pentru cumpărarea bunăvoinței șefului trac Zoltes. O sumă mai mult sau mai puțin echivalentă, va fi donat, într'un scop care ne scapă, ca și suma precisă, din cauza stării de conservare a documentului, de asemenea amintit mai sus, în care se vorbește de turburările sociale (ταραχαί) dela Istros; din ceea ce s'a păstrat, pe piatră, este clar însă că suma de care e vorba, nu putea fi mai mică de 400 stateri de aur ⁴. La aceste două documente se mai poate adăuga, în sfârșit, un al treilea, care a făcut obiectul unei comunicări a lui D. M. Pippidi și va apare în raportul epigrafic din monografia Histria I. Din acest document — tot un decret onorific, datat de editor în preajma anului 200 î.e.n. — aflăm că un oarecare Diogenes al lui Diogenes a pus la dispoziția cetății nu mai puțin de 1000 stateri de aur, odată cel puțin 200 stateri — pe piatră este numai σίων — nu se poate determina pentru ce; a doua oară în mod sigur 500 de stateri, și anume ca împrumut, pentru aprovizionarea cu grâu (σιτωνία), în sfârșit, a treia oară 300 de stateri — τῷ δήμῳ — probabil în legătură cu acel μουσεῖον al orașului, de care este vorba în decret ⁵.

Desigur, suntem departe de averea unui Alexandros din Issa, care dispunea de o avere de 200 de talanți, adică nu mai puțin de 60.000 de stateri de aur ⁶ sau, mai aproape de noi, a unui Protogenes, care, după socoteala lui Latișev, a cheltuit pentru nevoile Olbiei suma impresionantă de 300.000 de drahme, adică 15.000 de stateri ⁷; în sfârșit, chiar la Istros, este adevărat într-o epocă mai târzie, a unui Aristogoras al lui Apaturios ⁸. Documentele înfățișate nu sunt însă mai puțin semnificative pentru dovedirea accentuării diferențierii de avere la Istros, în preajma anului 200 î.e.n. Am putea adăuga, în plus, că, uneori, surprindem chiar compoziția acestei noi oligarhii, în care proaspeții îmbogățiți (νεόπλουτοι) ⁹ vin să îngroașe rândurile sau să se substituie vechilor

¹ Histria VII, p. 6 — 9, Nr. 4 (sec. III î.e.n.).

² Histria VII, p. 17 — 20, Nr. 11 (sec. II î.e.n.).

³ Ibidem, p. 20.

⁴ Pe piatră se citește, la începutul r. 20: — ακοσίων χρυσῶν, iar la sfârșitul rândului precedent este loc de cel puțin cinci litere, din care, probabil, două completează cuvântul precedent.

⁵ Histria I (în manuscris), Raport epigrafic, Nr. 1.

⁶ Polybios, XXI, 26, 9, 14.

⁷ IOSPE, I², Nr. 32 = SIG I³, Nr. 495.

⁸ SIG I³, Nr. 708. Pentru alte averi deosebit de mari în epoca elenistică, în diferite cetăți grecești, a se vedea între altele W. W. Tarn, La civilisation hellénistique, trad. fr. 1936, p. 106 — 107, 110 și A. B. Ranovici, Elenismul și rolul său istoric (trad. românească), 1953, p. 320 — 321.

⁹ Platon, Legile, VIII, p. 831 c.

bogătași. Așa cel puțin socotim că se poate deduce din mențiunea făcută într'un decret al vremii, în cinstea unui « *euergetes* » istriian, despre care se spune că se trage din strămoși euergeți — *προγόνων εὐεργετῶν γε[γονότων]*¹.

Ar ii, desigur, extrem de interesant de precizat ce reprezentau aceste averi, de care dispuneau reprezentanții oligarhiei istriene, în raport cu valoarea locală a banilor. Din păcate, după știința noastră, nu ni s'a păstrat niciun document, nici literar, nici epigrafic, care să ne informeze asupra prețului diferitelor munci, servicii sau mărfuri, la Istros, așa cum s'au păstrat — fie chiar și sporadic — pentru unele locuri și epoci din restul lumii grecești². Potrivit acestor informații, putem afla, de pildă, că, la Athena, la sfârșitul secolului al V-lea se pare că mâna de lucru era plătită cu 1 drahmă pe zi, indiferent că era vorba de un celălăjean, metec sau libert și fără a se ține seama de calificare³, deși, după un text al lui Aristophanes⁴, s'ar putea deduce că hamalii, întrebuințați la construcții (*πληροφοροῦντες*) primeau numai un *τριώβολον*, adică pe jumătate. Se prea poate însă, așa cum observă Francotte⁵, ca să fie vorba de sclavi. Cu circa 80 de ani mai târziu, după cum aflăm dintr'o inscripție din Eleusis (329 — 328 î.e.n.)⁶, situația se schimbă, în sensul că asistăm nu numai la o sporire sensibilă a plății muncii — ceea ce nu înseamnă și o îmbunătățire a situației muncitorilor, dată fiind scumpirea vieții — ci și la o diferențiere a ei, după calificare: 1 1/2 drahmă pentru un muncitor necalificat, față de 2 — 2 1/2 drahme pentru un muncitor calificat. Numai alocația pentru întreținerea unui sclav rămâne aceeași⁷.

Venind, în sfârșit, la o epocă mai apropiată de aceea de care ne ocupăm, adică între 283 — 180 î.e.n., de data aceasta însă la Delos, se pare că, în tot acest timp, plata muncii calificate s'a menținut în jurul sumei de 2 drahme pe zi, cu unele variații mai mult sau mai puțin excepționale⁸.

Ce valoare pot avea însă toate aceste date, pentru situația dela Istros la sfârșitul secolului al III-lea și începutul secolului al II-lea? Căci a le transpune, pur și simplu aici, fără a ține seama de împrejurările concrete, ar fi o gravă greșeală de metodă. Din fericire, unele informații provenite din așezări grecești mai apropiate, ne aduc un ajutor extrem de prețios în această privință. Este vorba, în primul rând, de unul din bine cunoscutele decrete ale unui thiasos din Callatis, după părerea noastră, insuficient, dacă nu deloc, folosit și valorificat din acest punct de vedere și care se referă tocmai la epoca de care ne ocupăm, adică la sfârșitul secolului al III-lea î.e.n., deci cu atât mai prețios⁹.

¹ V. Pârvan, *Histria VII*, p. 17 — 20, r. 3 din text, care se află la p. 19.

² A se vedea: Paul Guiraud, *La main-d'oeuvre industrielle dans l'ancienne Grèce*, Paris, 1900, p. 182 și urm.; cf. și Francotte, *L'industrie dans la Grèce ancienne*, Bruxelles, 1900, p. 309 și urm.; R. Pöhlmann, op. cit., p. 178 — 180.

³ « CIA » I, Nr. 324 și 325.

⁴ Aristofan, *Adunarea femeilor*, 307 — 310.

⁵ Op. cit., p. 314.

⁶ « CIA » II, Nr. 834^b; cf. și 834^c (addenda et corrigenda p. 516 și urm. și 527 și urm.).

⁷ « IG », II², 1672 = « SIG² », nr. 587 și Ch. Michel, « RIG », nr. 581.

⁸ Paul Guiraud, op. cit., p. 187 — 188.

⁹ « Dacia », 1924, v. I, p. 126 și urm. Nr. 1; O. Tafrali, « *Revue archéologique* », 1924, p. 258 și urm.; cf. și B. Haussoullier, *Ibidem*, 1925, p. 62 și urm.; G. Glotz, « CRAI », 1925, p. 287 și « *Journal des savants* », 1925, p. 281; R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 87; T. V. Blavatskaia, *Orașele vest-pontice în sec. VII — I î.e.n.*, p. 119; Rostovtzeff, « *SEHEW* », p. 1464 și urm.; A. Wilhelm, « *Wien. Anzeiger* », 1928, LXV, p. 129 și urm.; Alte inscripții dintr'o epocă sensibil mai nouă, de astă dată din Tomis (« *AEM* », 1882, v. VI, p. 8 și urm., Nr. 14 = Ch. Michel, *Recueil d'inscriptions grecques*, 1899, p. 610,

După cum se știe, la sfârșitul acestui decret, în care se hotărăște construirea unui templu zeului protector al asociației și deschiderea unei liste de subscripție în acest scop, cu arătarea onorurilor ce așteaptă pe subscritorii, după valoarea subscripției, se dă, tocmai în această ordine, numele subscritorilor și al subscrierilor. Sunt trecuți, astfel, mai întâi cei care au subscris un stater de aur (χρυσούς), apoi cei care au subscris câte 30 de monete de argint (ἀργυροῖ), în sfârșit, cei care, în loc de bani, au subscris diferite munci. Din punctul de vedere care ne preocupă aici, vom reține însă numai pe cei care au subscris câte 30, respectiv 15 și 10 lucrători (ἐργάται).

Nu încapă niciun fel de îndoială, după felul cum este redactată lista subscritorilor, adică imediat după cei cu 30 de ἀργυροῖ, cei cu 30 de lucrători și după ei cei cu 15 și 10 lucrători, că cei cu 30 de lucrători sunt asimilați cu subscritorii a 30 de ἀργυροῖ, ceea ce revine la a spune că mâna de lucru a acestor lucrători era socotită la o monetă de argint, evident pe zi. Dacă ținem, în sfârșit, seama de faptul că, în niciun caz subscritorii a 30 ἀργυροῖ sau 30 de zile de lucru nu au putut subscrie mai mult decât cei care au subscris câte un χρυσούς, nu sunt decât două alternative: ori să socotim, împreună cu unul din editorii inscripției¹, că «valoarea unui χρυσούς nu era aceea a unui stater simplu, ci a unui stater dublu sau tetradrahmă de aur», în care caz un ἀργυροῖ, plata unei zile de lucru, ar fi egală cu o drahmă, ori să admitem sugestia, mult mai plauzibilă, a lui Théodore Reinach, potrivit căreia un χρυσούς, și aici, este cunoscutul stater de aur al lui Alexandru sau Lysimach, în valoare de 20 de drahme, dar atunci un ἀργυροῖ nu poate fi egal cu o drahmă, ci cu o demidrahmă, din care avem dela Callatis numeroase exemplare².

Această scăzută valorificare a zilei de lucru nu trebuie să ne surprindă și să o căutăm, numaidecât, în condițiile locale, cum am fi înclinați, poate, la prima vedere. Mult mai plauzibilă ni se pare explicația ce se degajează din observația savantei sovietice T. V. Blavatskaia, care vede în ἐργάται din inscripția callatiană, nu lucrători liberi, ci sclavi, aducând în sprijinul afirmației sale serioase și, după părerea noastră, concludente dovezi³. Or, dacă admitem această interpretare, urmează că mâna de lucru era plătită, la Callatis, în epoca de care ne ocupăm, aproximativ după același etalon ca și în restul lumii grecești, constatare, după noi, valabilă în linii generale, cu atât mai mult pentru Istros, care — după cum se știe — s'a dezvoltat mult mai repede decât colonia doriană a Heracleei Pontice. Aceasta înseamnă însă, dacă ne referim, de pildă, la cei 1000 de stateri de aur dați sub diferite forme de Diogenes al lui Diogenes din averea sa, care, evident, era cu mult mai mare, că ei erau suficienți pentru întreținerea sau plata anuală, a mai mult de 100 de sclavi sau a mai mult de 50 de lucrători necalificați, respectiv a mai mult de 25 de lucrători calificați. Este — socotim — o dovadă sugestivă a averilor acumulate de reprezentanții oligarhiei istriene.

La aceste dovezi epigrafice, de o tot mai accentuată diferențiere de avere

Nr. 704 și «AEM», 1891, v. XIV, p. 22 și urm., Nr. 50 = «SIG», II³, p. 394 și urm., Nr. 731), referindu-se la plăți oarecum excepționale — cumpărarea unei preoții sau amenzi și cheltuieli «extraordinare» — nu ne pot da decât o vagă și necomparabilă indicație asupra valorii banilor.

¹ «Dacia», 1925, v. I, p. 135.

² «Revue Archéologique», 1925, p. 63.

³ T. V. Blavatskaia, op. cit., p. 119 și urm.

la Istros în preajma anului 200 î.e.n., am fi dorit să putem adăuga și unele dovezi de natură arheologică. Cercetările de până acum, care, de altfel, au atins în cetate prea puțin stratul elenistic, cât se va fi păstrat, nu ne sunt încă, din nefericire, de prea mare ajutor în această privință. Până la descoperirea unor probe mai concludente, ni se pare a nu fi lipsite totuși de interes unele indicații, este drept destul de vagi, care pot fi trase din unele descoperiri recente dintr-o epocă cu mult mai târzie.

Ne referim, în primul rând, la edificiul, de mari proporții (27,50 × 25 m) și de caracter sigur privat, descoperit în campaniile din anii 1951 și 1952 și datând din secolul al VI-lea e.n. Sunt însă dovezi sigure că această clădire a refolosit zidurile unei alte clădiri mai vechi; mai mult, din unele sondaje se desprinde clar existența, în acest loc, a unor mari edificii încă și mai vechi, care n'ar fi cu totul exclus să meargă, ca la Chersones, de pildă, până în epoca elenistică¹. Dacă cercetările ulterioare vor confirma această ipoteză, vom avea și pe această cale, dovada constituirii, la Istros, în epoca ce ne preocupă, a unei puternice oligarhii, care a acaparat, printr-o tot mai cruntă exploatare a muncii servile și prin pauperizarea masselor largi, cea mai mare parte a bogățiilor cetății². Rezultatul nu putea fi decât o tot mai mare adâncire a contradicțiilor sociale și o tot mai ascuțită luptă de clasă, ale cărei ecouri, puține desigur până acum, dar nu mai puțin semnificative, ni s'au păstrat în documentele de care ne-am ocupat.

Dar dacă până acum am admis, împreună cu Aristotel, drept cauză a frământărilor sociale dela Istros și de aiurea, în epoca ce ne interesează, inegalitatea social-economică și contradicțiile ce decurg din ea, nu trebuie să scăpăm din vedere — așa cum subliniam mai sus — că formele de manifestare concretă a acestei inegalități și deci și a contradicțiilor legate de ea, depind nu numai de formația social-economică — în speță orânduirea sclavagistă —, ci și de faza ei de dezvoltare, în anumite condiții date. De aceea, ca să ne referim la Istros, socotim că Hr. Danov greșeste când afirmă — așa cum am văzut — că răzvrățiții dela Istros, din inscripția privitoare la exilații politici dela sfârșitul secolului al III-lea î.e.n., «au fost în genul răzvrățiților despre care ne informează Aristotel»³, referindu-se, cum am mai subliniat, la un pasaj des citat din «Politica» filosofului din Stagira. Aceasta înseamnă însă a privi lucrurile metafizic și a nu ține seama de situațiile cu totul deosebite, pe care le înfățișează cele două izvoare. Anume, în pasajul lui Aristotel, este vorba, în mod evident, de faza de ascensiune a orânduiri sclavagiste dela Istros, care își desăvârșește așa zisa sa revoluție politică, în sensul arătat de Engels pentru Athena⁴, prin trecerea dela oligarhia sclavagistă la democrația sclavagistă. Se poate chiar, așa cum subliniază savanta sovietică Blavatskaia — fără îndoială, pe baza textului amintit al lui Aristotel — ca, la început, democrația sclavagistă dela Istria «să se fi bazat pe caracterul de proporționalitate a drepturilor politice

¹ «Studii și Cercetări de Istorie Veche», anul III, 1952, p. 257 și urm. și anul IV, 1953, Nr. 1—2, p. 99 și urm.; cf. și anul I, 1950, 1, p. 78, 80. Pentru Chersones a se vedea G. D. Belov, O casă antică din Chersones, în «Vestnik Drevnei Istorii», 1950, Nr. 2, p. 108 și urm.

² Mai bine informați suntem, deocamdată, pentru această epocă (sec. III — II î.e.n.) asupra locuințelor modeste, ieșite la iveală în săpăturile recente (a se vedea, Rezultatele săpăturilor din 1949 dela Histria, în «Studii și Cercetări de Istorie Veche», anul I, 1950, Nr. 1, p. 78 — 80).

³ Hr. Danov, op. cit., p. 57.

⁴ Fr. Engels, Originea familiei, a proprietății private și a statului. Ed. P.C.R., 1948, p. 122 și urm.

ale cetățenilor cu censul averii lor ¹. Vom reaminti textul: « Aci (e vorba de Massalia), oligarhia a devenit mai politică (s'a apropiat adică de « politeia »), la Istros însă s'a transformat, până la urmă, în democrație — εἰς δῆμον —, iar la Heracleia, s'a lărgit, dela un număr mic (al participanților la guvernare), la șase sute ².

Nu vom intra aici, se înțelege, în amănuntele cunoscute ale concepției politice a lui Aristotel, cu toate că ea trebuie să ne fie mereu prezentă când folosim o informație a sa. Pentru justa înțelegere a transformărilor social-politice prin care trece Istros, nu numai în epoca la care se referă Aristotel, ci și mai târziu, deci și în epoca de care ne ocupăm, socotim totuși necesar să subliniem un fapt, care — pe câte știm — n'a prea reținut atenția cercetătorilor, și anume că, potrivit concepției și terminologiei politice aristoteliene, democrația de care este vorba, la Istros, în acest pasaj, nu poate fi decât forma radicală a democrației sclavagiste, iar nu democrația moderată — πολιτεία —, cum înțelege, nu știm după ce ediție Hr. Danov ³.

Nu încape, de asemenea, nicio îndoială, că inscripția amintită de Hr. Danov, ca și celelalte de care ne-am ocupat în expunerea noastră, nu se referă la această fază de ascensiune a orânduirii sclavagiste dela Istros, ci, tocmai dimpotrivă, la procesul de desvoltare a primei faze de descompunere a acestei orânduirii, fază în care lumea greacă intrase încă dela începutul secolului al IV-lea î.e.n. Căci, oricât de deosebite ar fi fost condițiile de desvoltare dela Istros, ele nu erau de așa natură încât să constituie, mai ales în această epocă de relativă, dar nu mai puțin reală, unificare, o excepție esențială ⁴, cu atât mai mult cu cât criza polis-ului sclavagist grec a apărut mai repede și s'a adâncit mai mult, mai cu seamă acolo unde economia de mărfuri era mai desvoltată, așa cum era, desigur, cazul cu colonia milesiană dela gurile Dunării. Ceea ce nu înseamnă, se înțelege, că trebuie să neglijăm condițiile specifice, în care acționează necesitatea istorică generală, în fiecare situație dată, în cazul nostru la Istros.

Nu poate fi vorba, firește, de a expune aici, în amănunte, toate aspectele pe care le îmbracă criza polis-ului sclavagist grec în epoca ce ne interesează. Problema este astăzi, în liniile ei mari, destul de bine cunoscută, datorită unei serii de lucrări remarcabile, în special sovietice, în care, desigur, locul de frunte îl ocupă, prin documentarea sa bogată, dar mai ales prin orientarea și concluziile sale, lucrarea regretatului A. B. Ranovici, « Elenismul și rolul său istoric » ⁵.

¹ T. V. Blavatskaia, op. cit., p. 50.

² Aristotel, Politică, V. (VIII), 5, 2: "Ἐνθα μὲν [i. e. ἐν Μασσαλίᾳ] πολιτικωτέρα ἐγένετο ἡ ὀλιγαρχία, ἐν Ἰστροῦ δ' εἰς δῆμον ἀπετελεύτησεν, ἐν Ἡρακλείᾳ δ' ἐξ ἐλαττόνων εἰς ἐξακοσίους ᾤθηεν.

³ În ceea ce privește data la care a avut loc această trecere, majoritatea cercetătorilor urmează, cu foarte puține deosebiri, părerea lui Pick (op. cit., p. 143), în sensul că ea este de pus la sfârșitul sec. V și începutul sec. IV, când Istros scapă de dominația odrȳză și, în același timp, începe a-și bate monetă proprie. Cf., între alții, Hr. Danov, op. cit., p. 51 și Em. Condurachi, op. cit., p. 119. Numai T. V. Blavatskaia, cu argumente — după părerea noastră — convingătoare, împinge această dată cel puțin în vremea lui Pericles. Dacă ținem seama de distincția noastră, lucrurile devin limpezi: democrația moderată la Istros este cel puțin de la mijlocul sec. V î.e.n., democrația radicală însă este foarte probabil să se fi instaurat, ca și la Atena, către sfârșitul acestui secol sau începutul secolului următor.

⁴ Cf. V. S. Sergheev, Istoria Greciei antice, București, 1951, p. 289; A. B. Ranovici, op. cit., p. 231; T. V. Blavatskaia, op. cit., p. 118.

⁵ Apărută în limba rusă în 1950, iar în traducerea românească în 1953. Cf. și V. S. Sergheev, op. cit. și N. V. Șafranskaia, Problema crizei din Olbia în sec. al III-lea (în « Vestnik Drevnei Istorii », 1951, Nr. 3), iar pentru material W. W. Tarn, op. cit. și M. Rostovtzeff, The social and economic history of the hellenistic world, Oxford, 1941.

Vom reaminti totuși, pe baza acestor lucrări, că, cu toată înviorarea relativă ce a avut loc la începutul epocii elenistice, mai ales în cetățile ce au putut beneficia de marile unități economice și politice create de cuceririle lui Alexandru, criza *polis*-ului sclavagist grec și, în general, a orânduirii sclavagiste continuă să se adâncească. Cauza acestei crize este de căutat, se înțelege, în ultimă analiză, în contradicția de bază a orânduirii sclavagiste — aceea dintre sclavi și stăpânii de sclavi —, care începuse să se manifeste tot mai mult, sub forma neconcordanței dintre relațiile de producție și caracterul forțelor de producție, devenind astfel o frână pentru dezvoltarea forțelor de producție¹. Ar fi însă o greșeală nepermisă de a simplifica procesul istoric, mult mai complex, și de a reduce totul la această contradicție de bază și a neglija, cu totul existența și a altor contradicții din societatea sclavagistă². Insuși Marx atrage atenția, în «Capitalul», asupra acestui fapt, atunci când subliniază: «Mica gospodărie țărănească și meșteșugul independent formează... baza economică a comunităților antice, în epoca lor cea mai bună, după ce proprietatea comună primitivă a Orientului fusese desființată și înainte ca sclavii să fi cuprins, în mod serios, producția³». Mai mult — așa cum just observă savantul sovietic S. L. Utcenko — în anumite perioade de dezvoltare a societății sclavagiste, aceste contradicții secundare pot chiar să ajungă, vremelnice, pe primul plan. Și S. L. Utcenko, inspirându-se, în mod evident, din pasajul amintit al lui Marx, dă ca exemplu tot epoca timpurie de dezvoltare a societății sclavagiste⁴. «Contradicțiile directe dintre clasele antagoniste principale ale societății sclavagiste, adică dintre sclavi și proprietarii de sclavi — spune mai departe S. L. Utcenko — au ajuns la expresia mai deplină, mai acută și mai largă, ca proporții, numai în condițiile dezvoltării statului sclavagist roman. Putem afirma că, în istoria Greciei, exemplele cele mai vii ale luptei de clasă se referă la lupta dintre bogați și săraci, dintre marii proprietari de pământ, negustori și stăpânii de ateliere și clasa micilor producători liberi, pe când manifestările sclavilor aveau un caracter sporadic»⁵.

Chiar dacă nu am fi întru totul de acord cu această generalizare, atât de categorică, a savantului sovietic, trebuie să recunoaștem că, pentru epoca de care ne ocupăm, observația sa este întru totul valabilă. Căci, dacă, în această vreme, mișcările sclavilor n'au fost cu totul absente, ba chiar cunoaștem una

¹ I. V. Stălin, Problemele economice ale socialismului în U.R.S.S. Ed. pentru literatură politică, 1952, p. 8 și 53 — 54.

² A se vedea, între altele: Marx-Engels, Manifestul Partidului Comunist, în Marx-Engels, Scrieri alese, Ed. P.C.R., 1945, v. I, p. 236; Fr. Engels, Originea familiei, a proprietății private și a statului. Ed. P.M.R., 1950, p. 113 și 172; I. Stălin, Problemele leninismului, Ed. P.C.R., 1945, p. 685 etc.; cf. și Istoria Universală, Prospect, v. I, în «Vestnik Drevnei Istorii», 1952, Nr. 1, p. 281; Editorialul: Contribuții la dezbaterile problemei producătorilor de bunuri materiale în lumea veche, «Vestnik Drevnei Istorii», 1952, Nr. 3, p. 3 și urm. și în special, p. 5; etc., etc.

³ Karl Marx, Capitalul, Ed. P.M.R., 1950, ed. a II-a, v. I, p. 316, nota 24.

⁴ S. L. Utcenko, Despre clasă și structura de clasă în societatea sclavagistă antică, «Vestnik Drevnei Istorii», 1952, Nr. 4, p. 17.

⁵ S. L. Utcenko, op. cit. p. 20. Pentru întreaga problemă a se vedea A. B. Ranovici, op. cit., passim; V. S. Sergheev, op. cit., passim. Fustel de Coulanges, La cité antique, 1871, p. 406, și urm. și Questions historiques, p. 123 și urm.; P. Guiraud, La propriété foncière en Grèce, Paris, 1893, p. 600 și urm.; H. Vallon, L'histoire de l'esclavage dans l'antiquité, Paris, 1847, v. I, p. 318 și urm.; R. Pöhlmann, op. cit., v. I, p. 114 și urm. și în special p. 251 și urm. și 332 și urm.; W. W. Tarn, op. cit., în special p. 119 și urm.; M. Rostovtzeff, op. cit., indice (v. III), sub civil wars (revolution) și slaves.

de oarecare proporții, aceea a sclavilor din Chios¹, de sub conducerea lui Dri-macos, ele n'au fost mai puțin sporadice și, mai ales, subordonate mișcărilor sărăcimii². În sensul acesta trebuie interpretat — după părerea noastră — și cunoscutul pasaj din pseudo-Demosthenes, cu privire la tratatul dela Corinth, în care se interzice, între altele, eliberările de sclavi în vederea revoluției sociale — δοῦλων ἀπελευθέρως ἐπὶ νεωτερισμῷ³. În schimb, mișcările sărăcimii, tot mai numeroase prin ruinarea păturilor mijlocii, sub lozinca ceva mai veche, dar niciodată mai actuală și mai generalizată ca acum — a reimpărțirii pământului (γῆς ἀναδασμός) și a abolirii datoriilor (χρεῶν ἀποκοπή) — sunt un fenomen endemic al lumii elenistice și, cu deosebire, al epocii de care ne ocupăm⁴.

Ele sunt chiar mai numeroase decât ar părea, dacă ne-am referi numai la documentele în care ele sunt menționate, în mod expres. Este însă aproape sigur că, la documentele în care se vorbește, în termeni mai mult sau mai puțin adecuați, de mișcări și frământări sociale — μεταβολή, στάσις, ταραχή, νεωτερισμός etc.⁵ —, va trebui să adăugăm o bună parte din documentele, mai ales epigrafice, în care se întrebuințează, din motive ușor de înțeles, termeni vagi, ca «împrejurări», «dificultăți» (περιστάσεις, καιροί, καιροί δυσχερεῖς)⁶, etc.

Dar ruinarea păturilor mijlocii, în condițiile fazei de descompunere a orânduirii sclavagiste, mai prezintă încă un aspect care trebuie neapărat relevat, pentru că el explică, în bună măsură, nu numai o serie de manifestări proprii acestei faze, dar și contradicția fără putință de ieșire, de care era măcinat regimul sclavagist însuși. Este vorba de faptul că, spre deosebire de ceea ce se întâmplă în societățile sclavagiste timpurii, când țăranii liberi ruinați erau transformați în țărani dependenți sau, pur și simplu, în sclavi (sclavi proveniți din starea de debitor)⁷ de data aceasta, atât ei, cât și micii meseriași ruinați erau sustrași complet producției, îngroșând rândurile așa numitului lumpenproletariat antic, categorie, și atunci, ca în toate timpurile, în mare măsură, parazită⁸. Explicația acestui fenomen specific sclavagismului, a fost dată de Engels: «Acolo unde — spune el — sclavagismul este forma dominantă de producție, munca devine o activitate de sclav, adică ceva care dezonorează pe oamenii liberi. Datorită acestui fapt, se închide ieșirea din acest mod de producție, în timp ce, pe de

¹ Nymphodoros, la Athenaios, p. 265 și urm.; cf. H. Vallon, op. cit., p. 319 și urm.; V. S. Sergheev, op. cit., p. 265.

² A se vedea, între altele, Polybius, XVI, 13, 1; XXXVIII, 4, 5; XL, 2, 1 — 3.

³ Περὶ τῶν πρὸς Ἀλέξανδρον συνθήκων, 15; cp. și SIG³, p. 468 — 469, Nr. 260 și, în special, SEG, 1923, I, 1 p. 13 și urm. (refnoirea ligii și a tratatului în 303 sau 302 î.e.n.), nr. 28.

⁴ Insuși Marx subliniază: «Lupta de clasă a lumii antice are, în special, forma unei lupte între creditor și debitor» (Capitalul Ed. P.C.R., 1947, v. I, p. 150); cf. și A. B. Ranović, op. cit., p. 276; W. W. Tarn, op. cit., p. 119 și urm.; etc. Texte numeroase. Dăm numai câteva mai caracteristice: Polybius, IV, 17, 4; 81; VII, 10 și urm.; XIII, 1, 1 — 4; 6, 3; XVI, 13, 1; XX, 61; XXI, 26, 14; XXXVIII, 3, 10; T. Livius, XXXIV, 31, 11 și 32, 19; XLII, 4, 5 și 5, 7 — 10; IG, IX, pars. sec., Nr. 1230; SIG³, Nr. 495, 497, 526, 643; a se vedea și referințele dela nota 3.

⁵ Câteva exemple: SIG³, Nr. 326 (μεταβολή); «SIG»³, Nr. 528, IOSPE I², p. 41 — 42 (στάσις); IG, IX, Nr. 1230; IG, XII, fasc. V, Pars prior, Nr. 7 și pars altera, Nr. 1065; fasc. VII, Nr. 221; etc., etc. (ταραχή); SIG³, Nr. 326, 643; SEG, I, 1923, fasc. I, Nr. 75 (νεωτερισμός).

⁶ OGIS, Nr. 194, 335; SIG³, Nr. 569, etc. (περίστασις); SIG³, Nr. 1108 (καιροί); OGIS, Nr. 219 (καιροί δυσχερεῖς; etc., etc.

⁷ L. S. Utcenko, loc. cit., p. 16, nota 1.

⁸ V. S. Sergheev, op. cit., p. 241 și urm.

altă parte, se impune înlăturarea lui, pentru că sclavagismul este o piedică în dezvoltarea producției. Orice producție, care se bazează pe sclavagism și orice societate, care se bazează pe el, pier de pe urma acestei contradicții »¹.

Deocamdată, e drept, în epoca ce ne reține atenția, parazitismul, creat de ruinarea păturilor mijlocii, nu va duce chiar la acest rezultat. El va contribui însă, între altele, la complicarea, și mai mult, a unei probleme, și așa destul de dificilă, pentru orașele antice, aceea a aprovizionării, care devine o adevărată problemă de stat. Numai așa se explică, pe de o parte, locul tot mai mare, pe care îl ocupă, în administrarea treburilor publice, magistrații însărcinați cu aprovizionarea (ἀγορανόμος, σιτοφύλαξ), iar, pe de altă parte, frecvența decretelor onorifice, în cinstea « binefăcătorilor », care au contribuit la rezolvarea acestei grave probleme².

« Este ușor să fii generos — sună observația usturătoare a unui scriitor antic — când ai atâta de mâncare »³, mai ales — adăugăm noi — când cu prețul acesta se cumpără siguranța, fie și relativă, și continuarea exploatarei muncii altora. Iar când aceasta nu era suficient, era prezentă intervenția statului, care se afla, de fapt, în mâna acelorași « binefăcători », recrutați din sânul minorității exploatare, susținută, la nevoie, de monarhiile elenistice⁴. Căci, așa cum subliniază savanta sovietică N. V. Șafranskaia, « inegalitatea de avere a dus la pierderea acelei ἰσονομία, care garanta tuturor cetățenilor polis-ului participarea la conducerea statului. Forma democratică de conducere este înlocuită, aproape pretutindeni, cu forma oligarhică. Instituțiile juridice de stat, elaborate în decursul întregii vieți a polis-ului, deși se păstrează în mod formal, își pierd importanța de mai înainte. Puterea reală se concentrează în mâinile unui mic număr de oameni cu vază »⁵.

Aceasta era situația în aproape toate orașele grecești din secolele III — II î.e.n., se înțelege, cu unele caractere proprii determinate de condițiile specifice de dezvoltare.

Revenind deci la cauza determinantă a conflictelor sociale și a luptei de clasă la Istros, în a doua jumătate a secolului al III-lea și în prima jumătate a secolului al II-lea î.e.n., ale căror ecouri le-am surprins în documentele înfățișate, nu încapă nicio îndoială că, în ultima analiză, această cauză trebuie căutată, și aici, în contradicție fundamentală a oricărui regim sclavagist, con-

¹ Fr. Engels, *Dialectica naturii*, în Marx, Engels, *Opere*, ed. rusă, v. XIV, p. 450. A se vedea de asemenea Fr. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*. Ed. P.C.R. 1948, p. 118: « Odată cu dezvoltarea industriei și negoțului, au loc acumularea și concentrarea bogățiilor în puține mâini și sărăcirea masei de cetățeni liberi, cărora nu le mai rămâne decât să aleagă: sau să se apuce de meșteșuguri și să facă astfel concurența sclavilor. prin munca lor proprie, ceea ce trecea drept înjositor, rușinos și nu prea făgăduia mare succes, sau să cadă în mizerie. Siliți de împrejurări ei au ales această din urmă cale »; cf. și Karl Marx, *Prefața la ed. a II-a a lucrării: 18 Brumar a lui Ludovic Bonaparte*, Ed. P.C.R., 1947, p. 7.

² W. W. Tarn, op. cit., p. 104 și urm.

³ Heracleides, în FHG, II, p. 257.

⁴ A se vedea, pentru astfel de intervenții, de « restabilirea ordinii », din partea monarhilor elenistici, între altele: « IG », XII fasc. V, pars prior, Nr. 7 și pars altera, Nr. 1065; « Hermes », 1891, v. XXXVI, p. 444 și urm.; « Revue de Philologie », 1902, v. XXVI, p. 310 și urm. = BCH, 1879, v. III, p. 292.

⁵ N. V. Șafranskaia, loc. cit., p. 19; cf. S. A. Jelebev, *Jurământul din Chersones*, în « Știrile Academiei de Științe », Seria Științe sociale, 1935, p. 921 și T. V. Blavatskaia, *Organizarea internă a orașelor vestpontice în vremea autonomiei lor*, în « Vestnik Drevnei Istori », 1949, Nr. 3, p. 45.

tradiția dintre sclavi și stăpânii de sclavi. Datele noastre asupra sclavilor la Istros, ca, de altfel, în majoritatea cetăților pontice, sunt însă foarte sărace, mai ales pentru epoca autonomiei lor, deși este sigur — așa cum subliniază, pe drept, T. V. Blavatskaia — că «atât meșteșugurile, cât și gospodăria sătească din aceste cetăți, erau bazate pe munca de sclav»¹. Un început de dovadă concretă, dacă mai era nevoie, îl constituie, e drept pentru Callatis, inscripția amintită a thiasilor, asupra căreia a atras atenția, pentru prima oară din acest punct de vedere, aceeași savantă sovietică.

Aceasta, ca să nu mai vorbim de situația din Olbia vecină, unde «este cunoscută eliberarea masivă de robi în timpul asediului Olbiei de către Zopyrion² și groaza de răscoala sclavilor, care se degajează din decretul lui Protogenes»³.

Dar, dacă «se poate presupune că în luptele sociale dela Istros au participat și sclavi»⁴, este mai mult ca sigur că, și aici, în epoca ce ne preocupă, sunt pe primul plan luptele dintre bogați și săraci, al căror ecou îl găsim în documentele amintite, fără îndoială din aceleași motive și, în general, cu aceleași manifestări pe care le-am văzut în restul Greciei⁵. Din nefericire, date concrete n'avem însă decât asupra unor aspecte, mai mult indirecte, ale acestor lupte.

Ne referim, în primul rând la problema aprovizionării, care devine, în aceste condiții, din ce în ce mai acută, așa cum o dovedește o serie de documente ale vremii. Este, mai întâi, cazul cu două inscripții, deja citate: prima — decretul în cinstea lui Diogenes al lui Diogenes care, după cum ne reamintim, a împrumutat cetății, între altele, pentru aprovizionarea cu grâne (σιτωνία); a doua — decretul în care se vorbește de turburările sociale (ταραχαί) dela Istros, unde se pomenește, desigur în legătură cu ele, și de unele preocupări de aprovizionare (τὰ σιτικά). La aceste două documente, mai adăugăm acum un al treilea, tot așa de semnificativ, din acest punct de vedere. Este vorba de cunoscutul decret, din prima jumătate a secolului al II-lea î.e.n., dat în cinstea unui negustor carthaginez, din al cărui nume s'a păstrat numai finala — δου a patronimicului. Din acest decret, reiese că, într'un moment de criză pentru Istros, numitul negustor a vândut orașului grâul necesar, la un preț redus — παρα-αποδόσθ[αι τῇ πόλει...]. . . τὰ σιτικά⁶.

Nu știm precis, deoarece documentele amintite nu ne spun nimic precis în această privință, cum vor fi fost distribuite aceste grâne. Este însă mai mult ca sigur că măcar o bună parte din ele au fost date la un preț și mai redus, poate chiar gratuit, sărăcimii orașului, provenite, ca și în alte părți, din ruina

¹ T. V. Blavatskaia, Orașele vestpontice în sec. VII — I î.e.n., p. 119.

² Macrobius, «Saturnalia», I, 11, 33.

³ T. V. Blavatskaia, op. cit., p. 121.

⁴ Ibidem, p. 121.

⁵ Din păcate, în stadiul actual al cercetărilor, nu se poate spune mai mult. Este de presupus, totuși, că, în afară de problema datoriilor, va fi existat, și la Istros, o problemă a pământului, cu a cărui exploatare trebuie să se fi ocupat, ca în toate orașele antice. (Karl Marx, Formele de producție premergătoare producției capitaliste, «Vestnik Drevnei Istorii», 1940, Nr. 1, p. 15: «Istoria antichității clasice este istoria orașelor întemeiate pe proprietatea funciară și pe agricultură»; cf. și Fr. Engels, Anti-Dühring, Ed. Sociales, Paris, 1950, p. 403) o mare parte a locuitorilor (T. V. Blavatskaia, op. cit., p. 118), fie direct, fie, mai degrabă, cel puțin în bună parte, prin băstinașii reduși la situația de țărani dependenți (V. Părvan, La pénétration, p. 4; E. Condurachi, Problema teritoriului Histrian, «Bul. științ. Acad. R.P.R.», Seria C, 1952, v. IV, p. 59 și urm.; cf. V. V. Struve, Răscoala lui Saumac, în «Vestnik Drevnei Istorii», 1950, Nr. 3, p. 36 și urm.). — Problema merită a fi reluată și adâncită, chiar pe baza informațiilor actuale.

⁶ «Dacia», 1927 — 1932, v. III — IV, p. 400, Nr. 3.

păturilor mici și mijlocii și devenite — așa cum am arătat — în condițiile orânduirii sclavagiste, o pătură, în mare măsură, parazitară. Această situație nu putea lăsa însă indiferentă pătura conducătoare, pentru care acest «lumpenproletariat» al lumii antice constituia un permanent focar de agitație, de natură a-i pune în primejdie privilegiile. Este clar deci că, în aceste «liberalități», suportate, din interes de clasă, de bogătașii orașului, trebuie să vedem nu numai o creștere a numărului celor săraci, dar și o încercare de atenuare a antagonismelor dintre bogați și săraci, în fața primejdiei tot mai amenințătoare a revoluției sclavilor¹.

Se poate ca socoteala oligarhiei istriene să nu se fi dovedit întotdeauna rea, chiar dacă aceasta însemna numai o atenuare — și aceasta temporară — a contradicțiilor de clasă, și nu o stingere a lor. Dovada am văzut-o în documentele de care ne-am ocupat. De aceea oligarhia dela Istros va lua și alte măsuri, mai eficace, pentru a-și menține și întări privilegiile amenințate. Ne referim la tendințele acestei oligarhii, de a restrânge drepturile politice ale poporului, fenomen cunoscut, așa cum am mai văzut, și în alte democrații grecești. O indicație, trebuie să recunoaștem destul de vagă, a acestor tendințe ar putea fi însuși decretul privitor la exilații politici. O altă indicație, mult mai precisă, o constituie un pasaj, din cunoscutul decret, de pe la 200 î.e.n., dat în cinstea unui bancher (κολλυβιστής), în care citim: «să aibă scutire de taxe, pentru operațiile sale bancare, așa cum prevede legea, potrivit cu hotărîrea celor zece — ἀ[τέλειαν δὲ εἶναι αὐτῷ ἐπὶ] τῷ κολλύβῳ ὅπως [ὑπάρχει ὁ νόμος, κατὰ τὸ δόγ]μα τῶν δέκα²».

Analizând acest pasaj din decret, însuși Vasile Pârvan, fără a trage, în mod explicit, concluziile de ordin general politic, în sensul arătat de noi mai sus, nu exclude totuși, în felul cum pune problema, o astfel de interpretare. «Până acum — spune într'adevăr Pârvan — n'avem nicio informație asupra autorității unui colegiu restrâns de zece magistrați la Histria. Se pare totuși că n'ar putea fi vorba aici de niște simpli δεκάπρωτοι, ca la Chalkis sau aiurea, ci, mai de grabă de un fel de prytani, consilieri ai adevăraților magistrați, ca la Aegiale³. De asemenea, adăugăm noi, nu poate fi vorba nici de un colegiu cu atribuțiuni limitate financiare⁴, sau de alt fel⁵, și cu atât mai puțin de vreuna din acele comisii cu atribuțiuni temporare, destul de frecvente în cetățile grecești⁶, ci, mai degrabă de un colegiu, mai mult sau mai puțin restrâns, dar cu un caracter net oligarhic, în genul acelor πρόβουλοι, pe care îi întâlnim în multe cetăți grecești, între altele și la Callatis⁷.

În sfârșit, printre dovezile, care pun în lumină tendința oligarhică a regimului politic dela Istros, mai putem aminti rolul tot mai mare al arhonților,

¹ Aceasta nu exclude, desigur, așa cum subliniază A. B. Ranovici (op. cit., p. 314 — 315), vorbind de Rhodos, lupta poporului pentru obținerea acestor «pomeni».

² «Dacia», 1925, v. II, p. 205, și urm., Nr. 9, r. 5 — 7.

³ «Dacia», v. II, p. 207 (cu numeroase referințe).

⁴ T. V. Blavatskaia, Orașele vestpontice în sec. VII — I î. e.n., Moscova, 1952, p. 194 și, de aceeași, Despre colegiile financiare ale Olbiei și Histriei, în: Comunicări scurte ale Institutului de istorie a culturii materiale, p. 57 — 58 (ambele în l. rusă).

⁵ Ca în «SIG» 736 (*Messeniorum lex de mysteriis Andaniae faciendis*, din 92/1 î.e.n.), unde, după, Dittenberger, cei zece aveau conducerea supremă a serbărilor.

⁶ SIG³, 305 (Athena. 325 — 324 î.e.n.); 618 (Heraclea ad Latmum: 188 î.e.n.), etc.

⁷ G. Glotz, La cité grecque. Paris, 1928, p. 101 — 103; E. Kalinka, Antike Denkmäler in Bulgarien. Viena, 1906, Nr. 94; cf. și T. V. Blavatskaia, op. cit., p. 197, care atribuie, după părerea noastră nejustificat, un rol nelămurit.

ca reprezentanți supremi ai puterii executive, și poate, așa cum observă, de altfel cu rezerve, savanta sovietică T. V. Blavatskaia¹ — reapariția eponimatului sacerdotal, în locul sau împreună cu datarea după *epimeni*.

Toate acestea — subliniază aceeași savantă — «arată clar că păturile democratice ale populației au sărăcit și nu mai puteau să-și îndeplinească obligațiile cetățenești. Ocuparea cu treburile statului și totodată influența hotărâtoare asupra politicii trece cu totul asupra diferiților cetățeni bogați. Intensificarea tendințelor oligarhice... oglindește creșterea generală a contradicțiilor, în interiorul societății sclavagiste, care s'a manifestat atât de puternic în toate cetățile grecești»², chiar în acelea, ca la Histria, în care formal și oficial orânduilele democratice erau păstrate³.

Rezumând deci cele spuse până acum, cu privire la cauzele luptelor de clasă dela Istros, în a doua jumătate a secolului al III-lea și în prima jumătate a secolului al II-lea î.e.n., al căror ecou l-am văzut în documentele contemporane, nu incupe nicio îndoială că, ținând seama de situația lumii grecești în această epocă, fără a neglija, se înțelege, situația locală, cauza determinantă a acestor lupte o constituie contradicțiile interne, proprii *polis*-ului sclavagist grec, în faza sa de descompunere, în care Istros intrase cel puțin dela mijlocul secolului al III-lea, dacă nu chiar mai de vreme. A nu ține seama de acest fapt și a vorbi de o criză generală a Istriei, în această vreme, cum a făcut adesea istoriografia burgheză, înseamnă nu numai a nu înțelege dialectica procesului istoric și a confunda fenomene cu totul deosebite, dar și a ajunge la afirmații cu totul contradictorii. Astfel, ca să dăm numai un exemplu, Vasile Pârvan, după ce constată că «pe la mijlocul secolului al V-lea, Histria, ca toate coloniile din Pontul Euxin, ia un avânt cu adevărat admirabil spre civilizația cu adevărat creatoare și acest elan nu slăbește decât spre mijlocul secolului al III-lea, în urma turburărilor aruncate în toate națiunile barbare dela Dunărea de Jos de invazia celtă⁴, în altă parte, același autor este silit de fapte să vorbească de «splendidul secol al III-lea»⁵. Greșeala lui Pârvan, ca și a altor istorici burghezi, constă, mai ales, în faptul de a fi luat jena financiară a statului⁶, legată de altfel, în mare măsură, de concepția despre finanțe publice a celor vechi, drept criză generală, când însăși faptele invocate — ajutorarea statului de către particularii bogați — dovedeau tocmai contrariul. Aceasta înseamnă însă, de asemenea, că Radu Vulpe nu are dreptate când vorbește de o jenă financiară generală, în cetățile grecești din Pontul Stâng, deci și la Istros, bazându-se

¹ Pentru rolul sporit al arhonților, la Istros, a se vedea, în special, decretul în cinstea lui Hephæstion al lui Matris, în Histria I, Raport epigrafic, Nr. 2, în care propunerea, până acum făcută de un cetățean oarecare, acum este făcută tocmai de arhonți, fapt frecvent la Tomis în epoca elenistică, singura, de altfel, din care avem documente de acest fel («AEM», XI, 1877, p. 41 și urm.; Nr. 55 și XII, p. 127 și urm.—«Vestnik Drevnel Istarii», 1939, Nr. 3, p. 310 și urm.; «SIG»³ 731), ca și la Olbia (a se vedea, între altele, decretul în cinstea lui Protogenes, SIG³ 495; cf. și n. 629 și «IOSPE», I, p. 27, n. 13 și p. 57, Nr. 22). Asupra problemei, în general, a se vedea T. V. Blavatskaia, op. cit., p. 195.

² T. V. Blavatskaia, op. cit., p. 193.

³ Ibidem, p. 156 — 157.

⁴ V. Pârvan, La pénétration... p. 8.

⁵ V. Pârvan, Histria VII, p. 12; cf. de același, Raport asupra Muzeului Național de anti-chități în cursul anului 1915 («Anuarul Com. Mon. Ist.», 1916), p. 27; idem, Castrul dela Poiana, «An. Acad. Mem. Sec. Inst.», Seria II, v. XXXVI, p. 102—103; T. V. Blavatskaia, op. cit., p. 116 — 117; «Studii și Cercetări de Istorie Veche», anul I, 1950, p. 78 — 80.

⁶ De altfel rețina: a se vedea, în special, decretul în cinstea callatianului Hephæstion al lui Matris, Muzeul de Istorie I, Raport epigrafic, nr. 2 (sub tipar).

pe faptul că, în această vreme, aceste cetăți bat rar monetă de argint, și dimpotrivă, mari cantități de monetă de bronz¹. Constatarea este justă, explicația trebuie căutată însă nu în jena financiară generală, ci în faptul, confirmat chiar de documentele istriene, că, « în această epocă rolul principal îl joacă, în majoritatea cetăților grecești, moneda de aur, internațională, deoarece centrul de greutate al afacerilor se mută pe piața largă externă, pentru piața internă fiind folosit bronzul »². Prezența monetelor de aur și de bronz, departe de a fi semnul unei crize, dovedește tocmai contrariul — așa cum subliniază, pe bună dreptate, T. V. Blavatskaia — anume, înflorirea deosebită a economiei istriene și o intensificare a relațiilor ei cu băștinașii³. Că « orice progres al civilizației este, în același timp, un progres al inegalității »⁴, aceasta a arătat-o de mult Engels și o dovedesc din plin, după cum am văzut, informațiile noastre asupra situației dela Histria, în această vreme. Dar aceasta este în ordinea firească a lucrurilor, în orice societate bazată pe clase antagoniste. Deci, dacă este vorba de o criză — și această există — ea este o criză a orânduirii sclavagiste, provocată de cauzele amintite.

La acestea s'au adăugat, desigur, o serie de condiții locale, care au fost supuse, de curând, unei analize amănunțite de către D. M. Pippidi⁵. De aceea nu vom reveni asupra lor, mulțumindu-ne a reaminti dintre ele numai împotmolirea treptată a portului și, poate, ocuparea Deltei de către Bastarni. În schimb, vom sublinia, în încheierea expunerii noastre, două condiții specifice în care se desfășoară criza dela Istros, în această vreme, asupra cărora — după părerea noastră — nu s'a insistat niciodată suficient.

Ne referim, în primul rând la concurența, pe care începe a o face comerțului cu produse grecești, fie numai în tranzit, fie locale, producția locală băștinașă. Extrem de sugestive, din acest punct de vedere, chiar dacă vor fi aparținut unei epoci mai recente, sunt cunoscutele descoperiri dela Piscul Crăsanilor, unde, alături de ceramică propriu zis indigenă și resturi de amfore grecești, s'au găsit în număr destul de mare « acele cupe hemisferoidale » à *verniss mat*, cu ornamente simple florale, în relief, cupele deliene, cum le numește Courby, « megariene », cum se numeau înainte. . . găsite în număr mai mare la Crăsani, pentru simplul motiv că ele puteau fi fabricate chiar pe loc cu ajutorul tiparelor aduse din Sud, ori chiar cu tipare făcute la fața locului, după originalele aduse din Sud. Intr'adevăr, s'a găsit și la Crăsani, ca și în Rusia sudică, un tipar de făcut « cupe megariene »⁶. În felul acesta, se repetă, adică, de data aceasta însă în sânul populației băștinașe propriu zise, geto-dacă, un fenomen, care avusese loc în cetățile grecești de pe litoral, încă mai dinainte, prin desvoltarea unei producții locale în detrimentul produselor importate. Fenomen foarte

¹ R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, p. 93.

² N. V. Șafranskaia, op. cit., p. 13 (după A. I. Zograf, *Monetele antice*. Moscova, 1951, p. 129 și urm. și p. 177 — în l. rusă); cf. și G. Seltman, *Greek coins*, p. 206 și urm.

³ T. V. Blavatskaia, op. cit., p. 124 și 127, nota 2; cf. și p. 159. O dovadă, în plus, o constituie, așa cum s'a constatat în ultimele săptămâni, extinderea orașului, e adevărat, după datele de până acum, cu locuințe modeste (a se vedea Studii și Cercetări de Istorie Veche, anul I, 1950, nr. 1, p. 78 — 80.)

⁴ Fr. Engels, *Anti-Dühring*, Ed. P.C.R., 1946, p. 210.

⁵ D. M. Pippidi, *Histria și Callatis în sec. III-II î.e.n.* — cu prilejul unei inscripții inedite (acest volum, p. 487 și urm.)

⁶ V. Pârvan, *Getica: O protoistorie a Daciei*. București, 1926, p. 207 — 208 (fig. 172 dela p. 215); cf. T. V. Blavatskaia, op. cit., p. 128 — 129.

explicabil, mai ales în condițiile producției sclavagiste. «Datorită unei slabe dezvoltări a diviziunii sociale a muncii, în antichitate — spune A. B. Ranovici, în lucrarea citată — stabilirea unor elemente de unitate economică duce la faptul că producția bazată pe munca sclavilor și ca atare nespecializată este lesne însușită de țările consumatoare, care tind, așa cum se întâmplă, în mod inevitabil, în cadrul producției pe bază naturală, spre o economie autarkică. În special datele arheologice arată că producția greacă de ceramică artistică, din perioada elenistică, devine o ramură economică independentă în țările care, până atunci, importau produse ceramice din Grecia»¹. Așa s'a întâmplat, de pildă, în cetățile grecești din Nordul Mării Negre², așa s'a întâmplat, de asemenea, în cetățile vest-pontice³, pentru ca fenomenul să se repete — așa cum am văzut — în așezările băștinașe.

Aceasta nu însemna, firește, o încetare a comerțului grecesc cu interiorul geto-dacic, care, așa cum o dovedește o serie de descoperiri arheologice rămâne încă destul de activ⁴, dar, în orice caz, o limitare a lui, ceea ce pentru Istros, mai ales după pierderea unor puncte comerciale de sprijin, ca Tomis⁵, însemna o serioasă pierdere.

Al doilea aspect al condițiilor specifice în care se dezvoltă criza *polis*-ului sclavagist dela Istros, asupra căruia nu s'a insistat suficient până acum de către istoricii noștri, îl constituie instabilitatea politică din această regiune periferică a lumii grecești, de natură a menține, chiar în epoca elenistică, particularismul propriu *polis*-ului grec. Or, în condițiile modului de producție sclavagist, în care, după cum sublinia A. B. Ranovici, pe baza indicațiilor clasicilor marxism-leninismului, este posibilă numai o lărgire extensivă a pieții⁶, această situație crea o condiție în plus, pentru adâncirea crizei, provocate de contradicțiile interne, cetățile grecești din Pontul Stâng neputând beneficia, fie și trecător, de învierea temporară, care a avut loc, acolo unde *polis*-ul a fost cuprins într-o mare unitate economică și politică. Faptele sunt prea cunoscute pentru a insista asupra lor. Unitatea politică pe care Filip și Alexandru o dăduseră Peninsulei Balcanice, s'a dovedit netrainică, chiar pentru regiunile mai centrale, puterea Macedoniei asupra Greciei însăși nefiind niciodată nici deplină, nici permanentă⁷. Cu atât mai puțin putea fi vorba de altceva decât de o dependență mai mult formală, cu excepția, poate sub Lysimach, a Istriei de Macedonia⁸. Dar și această situație ia sfârșit, prin înființarea statului celt dela Tylis, incapabil, prin structura lui, de a crea o astfel de unitate, compromisă încă și mai mult, prin căderea lui.

¹ A. B. Ranovici, op. cit., p. 31 și urm.

² Ibidem, p. 23.

³ V. Pârvan, Raport asupra activității Muzeului Național de Antichități, în cursul anului 1915 («An. Com. Mon. Ist.», 1916, p. 7 și urm.), p. 27; idem, «Dacia», Civilizațiile străvechi din regiunile carpato-danubiene, 1937, p. 94 și urm.; idem, La pénétration... p. 12 și urm.; «Dacia», v. III — IV, p. 467; L'archéologie en Roumanie, 1938 (Callatis), p. 62; «Studii și Cercetări de Istorie Veche», anul I, 1950, Nr. 1, p. 78 — 80, anul II, Nr. 1/1951, p. 177 și urm. T. V. Blavatskaia, op. cit., p. 116 — 117.

⁴ V. Pârvan, Castrul dela Poiana, «An. Acad. Mem. Soc. Ist.», Seria II, v. XXXVI, p. 102 — 103; idem, «Dacia» loc. cit., idem, La pénétration... loc. cit.

⁵ V. Pârvan, «Dacia», p. 85; cf. Zidul cetății Tomi, 1915, p. 11.

⁶ A. B. Ranovici, op. cit., p. 23.

⁷ R. Vulpe, Histoire ancienne de la Dobroudja, p. 53 și urm.; V. Pârvan, La pénétration... p. 11; Pick-Regling, op. cit., v. I, p. 62, 63 — 64.

⁸ Pick-Regling, op. cit., p. 63 și 143; cf. și V. Pârvan, La pénétration..., p. 11 (33).

Aceasta, în ceea ce privește, dacă putem spune astfel, încercările venite dinafară. Dar nici încercările, mai mult sau mai puțin locale, n'au altă soartă. Nu vorbim de acțiunile unui Zoltes, de care pomeneste decretul lui Agathocles și care, cu siguranță, nici nu s'a gândit la aceasta. Dar chiar Rhemaxos, care, probabil, a avut astfel de intenții, privite, pe cât se pare, cu bunăvoință, măcar de unele pături din Istros, nu reușește să realizeze altceva decât un protectorat trecător asupra Istriei și poate și asupra altor cetăți vest-pontice. Și tot o încercare, fără urmare, rămâne și încercarea de constituire a unei ligi (κοινόν) a cetăților grecești, sub egida coloniei doriene dela Callatis, care nu va depăși, nici-odată, limitele unei alianțe militare (συμμαχία), legate de anumite evenimente ¹.

Explicația acestor insuccese trebuie căutată, cu siguranță, nu numai în particularismul legat de forma *polis*-ului, dar și în inexistența unor condiții obiective, niciuna din formațiile politice amintite nereprezentând o suficientă forță de atracție unificatoare ². Astfel, că să ne referim în primul rând la Macedonia, « înapoiată din punct de vedere economic și social, ea nu putea să constituie o bază pentru formarea unui puternic stat sclavagist, în deajuns de puternic, pentru a pune forțe noi la dispoziția clasei proprietarilor de sclavi și pentru a lărgi economia societății » ³. Nu o putuse face în Grecia, o putea face cu atât mai puțin aci, într-o regiune periferică, de care, de altfel, este, după crearea statului celt dela Tylis, cu totul izolată. Același lucru se poate spune și despre regatele locale, care puteau, cel mult, să fie folosite pe rând, pentru a menține tocmai autarkia și autonomia ⁴. În ceea ce privește, în sfârșit, încercarea formării, sub egida Callatidei, a unei ligi (κοινόν) a cetăților grecești din Pontul Stâng, după modelul, să zicem, al ligii etoliene sau acheene, ea nu a putut avea șanse de succes, cetatea amintită nereprezentând, nici ea, suficientă forță pentru aceasta ⁵.

Încercarea de unificare va fi reluată, după cum știm, în alte condiții și cu alte posibilități, mai întâi de Mithridates ⁶, apoi de Burebista ⁷, fără a se ajunge însă la rezultate mai pozitive și, mai ales, mai trainice, de data aceasta din cauza concurenței romane, care, în sfârșit, va oferi oligarhiei istriene condițiile necesare rezolvării, fie și trecătoare, a crizei și economice, dar, mai ales, social-politice, la care, așa cum am văzut așezarea grecească dela gurile Dunării intrase cel puțin dela mijlocul secolului al III-lea î.e.n.

În această privință, oligarhia istriană va merge, este drept cu oarecare întârziere motivată de condițiile locale arătate, pe urmele oligarhiei grecești din celelalte cetăți, « în care — după cum ne informează T. Livius, urmând pe Polybios — « era un lucru cunoscut că . . . toți fruntașii și oamenii cu vază sunt pentru alianța cu Romanii și partizani ai ordinei existente, pe când masele și cei nemulțumiți voesc o răsturnare generală » — *inter omnia constabat in civitatibus principes et optimum quemque Romanae societatis esse et praesenti statu gaudere, multitudinem et quorum res non ex sententia ipsorum essent omnia novare velle* ⁸.

¹ T. V. Blavatskaia, op. cit., p. 105; cf. și p. 96.

² Ibidem, p. 93.

³ A. B. Ranovici, op. cit., p. 284 — 285.

⁴ T. V. Blavatskaia, op. cit., p. 151 — 152.

⁵ Ibidem, p. 191.

⁶ Radu Vulpe, *Histoire ancienne de la Doudroudja*, p. 94 și urm.

⁷ Ibidem, p. 97 și urm.

⁸ T. Livius, XXXV, 34,3, ed. W. Welssenborn — M. Müller, pars III, Leipzig-Teubner 1887; cf. Polybios, XXVI, 2, 2 — 6; XXXVIII, 2, 7 — 8; 4, 4 — 6.

Mai mult, ideologul oligarhiei grecești din acea vreme, același istoric Polybios, nu se sfiește să socotească cucerirea romană ca un noroc deosebit — τύχη παυόργος καὶ τεχνική —, evident, pentru clasa dominantă, adăugând cu cinism, «pe vremea aceea toți — citește oligarhii — aveau în gură acest proverb: dacă n'am fi pierit repede nu ne-am fi putut salva. Altfel zis: dacă n'ar fi pierit cei răi, Grecia n'ar fi fost salvată» — εἰ μὴ τᾶχως ἀπωλόμεθα, οὐκ ἔν ἐσώθημεν. [ὥσανεὶ, εἰ μὴ κακοὶ ἀπώλοντο, οὐκ ἂν ἦ Ἑλλάς διεσέσωστο.¹

În ce a constat această «salvare» a Greciei, se vede clar din izvoarele vremii, care arată că, pretutindeni, Roma a suprimat democrația și a instaurat o conducere censitară (ἐπὶ τιμημάτων)², care să garanteze menținerea «ordinei» existente, se înțelege cu sprijinul activ al aparatului de stat roman. Extrem de sugestiv, în această privință, este faptul relatat de scrisoarea preconșulului roman Q. Fabius Maximus, către magistrații, sfatul și locuitorii din Dyme, în Achaia³. Informat de către synedrii de «turburările» (σύγχυσις, ταραχή), în fruntea cărora se afla un oarecare Sosos din Tauromenion, care nu se mulțumise să ardă și să distrugă arhivele și registrele publice (τὰ ἀρχεῖα καὶ τὰ δημόσια γράμματα), dar dăduse și legi noi, contrare intereselor Romanilor și oligarhiei locale, din care nu lipsea aceea cu privire la abolirea datoriilor (χρεοκοπία), reprezentantul «ordinei» romane intervine energic, suprimând, pur și simplu, pe capul răsvrătirii și pe ajutoarele sale principale (Phromiscos și Timotheos).

Aceasta era «ordinea» pe care o va întrona și la Istros, ceva mai târziu, Roma, «ordine» atât de necesară oligarhiei istriene. Cu aceasta, se înțelege, după de clasă nu va înceta, ci va îmbrăca mereu alte forme, până la prăbușirea regimului sclavagist⁴.

ОТГОЛОСКИ КЛАССОВОЙ БОРЬБЫ В ИСТРОСЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ III В. И ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ II В. ДО Н. Э.

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

В настоящем труде пытаются передать на основании обнаруженных в Истрове эпиграфических документов, засвидетельствованных современными источниками остального греческого мира, отголоски классовой борьбы в Истрове во второй половине III в. и в первой половине II в. до н. э., применяя марксистско-ленинскую теорию об обществе и пользуясь данными советской историографии (см. Т. В. Блажская, Западнопонтские города в VII — I вв. до н. э., Москва, 1952).

¹ Polybios, XL, 5, 12.

² Pausanias, VII, 16, 9 — 10, citat de A. B. Rancovici, op. cit., p. 304.

³ «SIG» II³, p. 271—272, Nr. 684. Datarea scrisorii este controversată, pentru că ea poate fi atribuită, tot așa de bine, lui Q. Fabius Maximus Aemilianus, consul în 146, lui Q. Fabius Maximus Servilianus, consul în 142, lui Q. Fabius Maximus (Allobrogicus), fiul lui Aemilianus, consul în 121, în sfârșit lui Q. Fabius Maximus Eburnus, consul în 116. W. Dittenberger și, după el, A. B. Rancovici (op. cit., p. 321) înclină spre Q. Maximus Servilianus, citând scrisoarea, cu semn de întrebare, în 139. În chestiunea care ne interesează pe noi aici datarea are însă o valoare secundară.

⁴ Pentru una din aceste forme, în sec. II e.n., a se vedea «Studii și Cercetări de Istorie veche», anul II, 1951, Nr. 2, p. 137 și urm.

Документы, о которых идет речь сводятся к трем. В первом документе, открытом и опубликованном В. Пырваном (Истрия IV, стр. 540 — 541, №2), говорится о политических брожениях в конце III в. до н. э., во втором документе, давно открытом, но до настоящего времени неопубликованном и известном лишь из некоторых относящихся к нему отчетных докладов, говорится, что Истрия, также в конце III в., находилась в разгаре гражданской войны, осложненной внешними затруднениями (Раду Вульпе, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, pag. 87). Наконец в третьем, еще неопубликованном документе, упоминается помимо других переживаемых в первой половине II в. до н. э. Истрией затруднениях, и о ряде беспорядков социального характера (ταραχαί). Имеющийся весьма скудный документальный материал все же достаточен, чтобы осветить этот вопрос, конечно, при условии, чтобы эти документы были тщательно исследованы, главное правильно истолкованы, то есть в свете строго научной концепции исторического материализма, что, конечно, не было сделано и не могло быть сделано буржуазными историками, разбиравшими эти документы. Буржуазные историки чаще всего отделялись перечислением фактов, в том случае если они не пытались их попросту искажать (как это сделал А. Вильгельм с первым документом) и во всяком случае не шли дальше политической надстройки (В. Пырван, Р. Вульпе), не видя в упомянутых документами политических брожениях борьбы интересов социальных классов и классовых фракций, существующих в данную эпоху в Истрии. Шаг вперед сделал болгарский ученый К. Дансв, говоря не только о политических конфликтах, но и о классовых противоречиях, не интересуясь однако глубокими социально-экономическими причинами этих противоречий и не связывая их с соответствующим этапом развития рабовладельческого строя Истроса (сходство первого документа с пассажем из Аристотеля, *Политика* (VIII), 5,4).

Действительно, по имеющимся лакунарным источникам эти причины вскрыть не легко. Все же, на основании ряда эпиграфических документов, почетных декретов в честь некоторых «благодетелей» крепости (εὐεργέται), засвидетельствованных и некоторыми археологическими данными, в изучаемой эпохе можно найти доказательства создания в Истросе могучей олигархии, которая вследствие жестокой эксплуатации рабского труда и обнищания широких масс захватила большую часть богатств крепости, следовательно фактическую и политическую власть, как на это указывают некоторые политические учреждения, несмотря на то что демократические политические формы продолжают вообще существовать. Можно считать несомненным, что именно в этом процессе заключается углубление социального противоречия в Истрии и обострение классовой борьбы, отголоски которой были переданы вышеуказанными документами.

Среди этих противоречий первое место, безусловно, занимает основное противоречие рабовладельческого строя — противоречие между рабами и рабовладельцами, все более и более обостряющееся в условиях кризиса, протекающего в греческом рабовладельческом полисе как общее явление еще с конца V в., а в Истросе по меньшей мере с середины III в. до н. э. Поэтому, несмотря на отсутствие источников, нет никакого сомнения, что рабы принимали участие в борьбе социально-

характера как в Истрии, так и в других местах. Все же было бы непозволительной ошибкой упрощать чрезвычайно сложный исторический процесс и все сводить к основному противоречию, совершенно не учитывая и существование других противоречий рабовладельческого строя. Более того, эти второстепенные противоречия, как это подчеркнул Маркс (Капитал I, изд. РРП, 1950, стр. 150 и 316, сообщ. 24) и советская историография (С. Л. Утченко, ВДИ, №4, 1952, стр. 17 и 20), в известные периоды развития рабовладельческого общества могут, хоть и временно, оказаться на первом плане. Именно такого рода явление наблюдалось в изучаемой эпохе, когда первое место в социальных брожениях занимало движение бедноты, все более многочисленной из-за разорения средних классов и часто превращающейся в паразитарный слой под слегка устаревшим, но никогда еще не бывшим таким актуальным и распространенным как в настоящее время лозунгом — новый раздел земли (*ἡς ἀναδάσμός*) и аннуляция долгов (*χρεῶν ἀπεκολή*).

К этим причинам общего характера в городе Истрии, несомненно, прибавились и другие специфические причины, как например постепенное занесение илом порта и в особенности начало конкуренции местного производства с греческим и политическая неустойчивость этой области, не допустившая включения Истрии в крупную экономическую и политическую единицу по примеру других частей греческого мира. Ни попытки извне (Филипп, Александр, Лизимах, Митридат, Бурбиста), ни местные попытки (крепость Каллатис) не привели к положительным результатам. Лишь римское владычество создаст наконец для истрийской олигархии условия, необходимые для хотя бы временного разрешения социально-экономического и в особенности социально-политического кризиса греческого поселения у устьев Дуная. Классовая борьба в Истропсе продолжалась, принимая все новые формы, и после «порядка», восстановленного римским владычеством, вплоть до распада рабовладельческого строя.

ÉCHOS DE LA LUTTE DES CLASSES À ISTROS AU COURS DE LA SECONDE MOITIÉ DU IIIe SIÈCLE ET DE LA PREMIÈRE MOITIÉ DU IIe SIÈCLE AVANT NOTRE ÈRE

(RÉSUMÉ)

Le but de cette étude est de présenter certains échos de la lutte des classes à Istros, au cours de la seconde moitié du IIIe siècle et de la première moitié du IIe siècle avant notre ère, en s'étayant de certains documents épigraphiques que l'on y a découverts, corroborés par des informations contemporaines, du reste du monde grec, et en s'appuyant sur la théorie marxiste-léniniste de la société et sur les résultats obtenus par les historiens soviétiques (voir, surtout en ce qui concerne le problème qui fait l'objet de cet article, T. V. B l a v a t s k a ĭ a, *Les cités du Pont Gauche du VIIe au Ier siècles avant notre ère*, Moscou, 1952).

Les documents en question sont au nombre de trois seulement. Le premier, découvert et publié par V. P i r v a n (Histria IV, n° 2, pp. 540—541) relate cer-

tains troubles politiques vers la fin du IIIe siècle a.n.. Le second, découvert depuis longtemps mais encore inédit et connu seulement par des rapports qui y ont trait, nous apprend que, vers la fin du IIIe siècle, Histria était le théâtre d'une guerre civile, compliquée de difficultés à l'extérieur (R a d u V u l p e, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, p. 87 et suivantes). Le troisième document, encore inédit, mentionne, entre autres difficultés auxquelles Istros était en proie au cours de la première moitié du IIe siècle a.n.è. des agitations sociales (ταραχαί). C'est bien peu, évidemment, mais suffisant pour un tel problème, à condition que ces documents soient mis en valeur et, surtout, interprétés comme il convient : à la lumière d'une doctrine réellement scientifique, à la lumière du matérialisme historique. Ce qui n'a pas été et ne pouvait être le cas des historiens bourgeois qui ont étudié ces documents : ils se sont le plus souvent contentés d'une simple mention des faits, lorsqu'ils n'ont pas cherché tout simplement à les escamoter (comme A d. W i l h e l m, pour le premier de ces documents). Les historiens bourgeois ne sont jamais allés plus loin que la superstructure politique (V. P i r v a n, R. V u l p e) et, dans les agitations politiques signalées par les documents en question, n'ont pas vu le conflit des intérêts des classes sociales et des fractions qui existaient à Histria à cette époque. Le savant bulgare C h r. D a n o v va plus loin, lorsqu'il parle non seulement de conflits politiques mais de contradictions de classe, sans pourtant s'occuper des causes profondes sociales-économiques de ces contradictions et surtout sans les rattacher à l'étape respective d'évolution de l'ordre esclavagiste à Istros (rapprochement entre le premier document et un passage d'Aristote, *Politica* V (VIII), 5,2).

Il est certain qu'il n'est pas facile de déterminer ces causes, étant donné les lacunes des sources d'information dont on dispose. Toutefois, s'appuyant sur un certain nombre de documents épigraphiques — décrets honorifiques en l'honneur de certains « bienfaiteurs » (εὐεργέται) de la cité — corroborés par des indications d'ordre archéologique, on peut déceler, à l'époque qui intéresse, la preuve de la constitution, à Istros, d'une puissante oligarchie. Par l'exploitation toujours plus impitoyable du travail servile et par un appauvrissement des masses, cette oligarchie a accaparé la plupart des richesses de la cité, donc le pouvoir politique effectif, comme cela ressort de certaines institutions politiques, même si, en général, les formes politiques démocratiques sont encore maintenues. Il est incontestable que c'est justement dans ce processus que l'on doit chercher la cause de l'accentuation des contradictions sociales à Istros et de l'aggravation de la lutte des classes, dont les documents mentionnés ci-dessus rendent les échos.

Il est certain que, parmi ces contradictions, le premier rang revient à la principale contradiction de l'ordre esclavagiste — entre esclaves et propriétaires d'esclaves — qui, en tant que phénomène général et dans les conditions de la crise que traversait le *polis* esclavagiste grec, va en s'accroissant dès la fin du Ve siècle et, à Istros, au plus tard vers le milieu du IIIe siècle a.n.è. Pour cette raison, bien que les documents à ce sujet fassent défaut, il n'est pas douteux que, à Istros tout comme à d'autres endroits, les esclaves aient participé aux luttes sociales. Ce serait cependant une faute impardonnable que de simplifier le processus historique, beaucoup plus complexe, et de tout ramener à cette seule contradiction de base, en négligeant complètement l'existence des autres contradictions de la société esclavagiste. Comme l'ont souligné M a r x (*Le Capital*, I, éd. P.M.R., 1950 p. 150 et p. 316, note 24) et les histo-

riens soviétiques (S. L. O u t c h é n k o, Vestnik Drevnéi Istorii, n° 4, 1952, pp. 17 et 20) ces contradictions secondaires peuvent, en outre, se placer au premier plan, pour un certain temps, au cours de certaines périodes de l'évolution de la société esclavagiste. Ce qui est exactement le cas pour l'époque dont on traite ici, époque au cours de laquelle le premier rang revient, dans les troubles sociaux, aux agitations des pauvres — toujours plus nombreux, à cause de l'appauvrissement des couches moyennes, et, en une large mesure, parasites — dont le mot d'ordre, plus ancien mais jamais plus généralisé et plus actuel qu'alors, était: le partage de la terre (γῆς ἀναδασμός) et l'abolition des dettes (χρεῶν ἀποκοπή).

A ces causes, d'un ordre général, se sont certainement superposées, à Istros, des causes spécifiques, telles que l'ensablement graduel du port et surtout la concurrence que la production locale commence à faire aux produits grecs, ainsi que l'instabilité de la situation politique en cette région, instabilité qui a fait obstacle à l'incorporation d'Istros à une grande unité économique et politique comme cela s'était produit pour d'autres villes du monde grec.

Ni les tentatives parties du dehors (Philippe, Alexandre, Lysimaque, Mithridate, Burébista) ni les tentatives locales (telle celle de la cité de Callatis) n'ont abouti, à cet égard, à aucun résultat positif. Ce n'est que la conquête romaine qui offrira enfin à l'oligarchie histrienne les conditions nécessaires à la solution, fût elle passagère, de la crise sociale-économique, et surtout sociale-politique, que l'établissement grec des bouches du Danube subissait. Une fois « l'ordre » établi à Istros par la domination romaine, les luttes de classe n'y cesseront point mais renaîtront, sous des formes toujours nouvelles, jusqu'à l'écroulement de l'ordre esclavagiste.
